
MODERN DÜNYA SİSTEMİNDE SERMAYE BİRİKİMİ VE İRAN'IN ENERJİ POLİTİKALARI

CAPITAL ACCUMULATION IN THE MODERN WORLD SYSTEM AND IRAN'S ENERGY POLITICS

Doç. Dr. Siret HÜRSOY

Uluslararası İlişkiler Öğretim Üyesi, Ege Üniversitesi, siret.hursoy@ege.edu.tr

Hatice Hande ORHON

Uluslararası İlişkiler Doktora Öğrencisi, Marmara Üniversitesi, handeorhon@hotmail.com

ÖZET

İran'ın enerji politikaları ile uluslararası sermaye birikimi arasındaki diyalektik ilişkiyi konu edinen bu çalışma, İran'ın petrol ve doğalgaz arz stratejilerini, ticaret politikasını ve nükleer enerji faaliyetlerini değerlendirmektedir. Bu çerçevede uluslararası sermaye hareketleri ve bu hareketlerin İran enerji politikaları açısından sonuçları, sermaye birikimine dayalı kapitalist dünya sistemine ve merkez-çevre ilişkilerine odaklanan Dünya Sistemleri Kuramı kapsamında açıklanmaya çalışılacaktır. Enerji, kapitalist sermaye birikiminin belirlenmesinde etkin bir araç olarak değerlendirildiğinde İran'ın, merkezin çıkarlarına doğrudan hizmet etmeyen enerji politikaları, kapitalizmin kar arttırmayı hedefleyen yapısı nedeniyle çıkarları birbiriyle çatışan aktörler açısından farklı sonuçlar doğurmaktadır. Bu farklı sonuçlar, sermaye birikiminin denetimi çerçevesinde devletlerin İran'a yönelik tutumlarının da farklı olmasına sebep olmaktadır. İran enerji sektörü, merkez devletlerden özellikle ABD'nin İran'a yönelik yaptırım ve ambargo gibi tutumlarından olumsuz etkilenebilmektedir. Uluslararası sermaye birikimini denetleme amacındaki aktörler arasındaki çıkar çatışmalarının İran enerji sektörünün kalkınmasını tetikleyen bir ortam oluşturduğu ve günümüzde enerjinin uluslararası sermaye birikimi açısından öneminin giderek arttığı dikkate alındığında, İran enerji politikalarının uluslararası sermaye birikimini etkileyebilme potansiyeli olduğu görülmektedir.

Anahtar Kelimeler: İran, enerji, nükleer, sermaye, Wallerstein.

ABSTRACT

This paper focuses on the dialectical relationship between Iran's energy politics and international capital accumulation and will evaluate Iran's oil and gas supply strategies, trade policies and nuclear energy activities. In this context, the necessity of analyzing the results of the relationship between international capital flows and Iran's energy politics is one of the main reasons for the need of evaluating these subjects through the World Systems Theory which focuses on core-periphery relations and capitalist world economy based on capital accumulation. When energy is evaluated as an efficient tool for determining capital accumulation in which Iran's energy policies are not directly contributing to the interests of the center, as a result of conflicting interests of the actors different outcomes emerge due to the profit maximizing structure of the capitalism. In the framework of the control of capital accumulation, these different

outcomes also result in the emergence of distinct attitudes of states towards Iran. In fact, Iran's energy sector could be adversely affected by those core states' – particularly the USA's – sanctions and embargoes. However, the conflicts of interest among actors, who are aiming to control the international capital accumulation, trigger the further development of Iran's energy sector. Within the scope of the growing importance of energy in determining the international capital accumulation, the potential of Iran's energy politics and its impact on the international capital accumulation will be shown in this paper.

Key Words: Iran, energy, nuclear, capital, Wallerstein.

GİRİŞ

Bu makale, İran'ın doğalgaz ve petrol sektörlerinin özellikleri, enerji arzı, başlıca enerji ortakları ile olan işbirliğinin niteliği, enerji pazarındaki konumunun korunması ve enerjiye olan iç talebi karşılayabilmesi bağlamında nükleer enerji programı üzerine analizler sunmaktadır. Bu çerçevede İran'ın enerji politikalarının, Modern Dünya Sistemi'nin (1) uluslararası sermaye birikim döngüsü bağlamında nasıl şekillendiği ve bu politikaların uluslararası sermaye birikim döngüsünü etkileme kapasitesine sahip olup olmadığı da göz önünde bulundurularak değerlendirilmektedir. Böylece İran, enerji politikalarının modern dünya sisteminin dinamikleriyle etkileşiminin ne şekilde olduğunun tespit edilmesi hedeflenmektedir. Makalenin temel savı, İran'ın enerji politikaları ve kapitalist sermaye birikim döngüsünü kendi çıkarları kapsamında yönlendirme çabası içinde olan aktörlerin politikaları arasında hem İran'ın enerji politikalarının hem de sermayenin hangi coğrafyalarda yoğunlaşacağına belirlenmesinde etkin olan diyalektik ilişkinin var olduğudur. Ayrıca şu da belirtilmelidir ki bu ilişkiden İran enerji sektörünün olumsuz etkilendiği durumlar olsa da sektörün teknoloji ve sermaye açısından gelişme olanağı bulabildiğidir.

İlk olarak, Modern Dünya Sistemi'nin temel özelliklerinin açıklığa kavuşturulması makalenin kuramsal ve kavramsal olarak temellendirilmesini sağlayacaktır. İkinci olarak, İran enerji politikalarının modern dünya sistemi ile etkileşimi çerçevesinde tarihsel olarak ne şekilde geliştiği ele alınacaktır. Üçüncü olarak, İran enerji politikalarını etkileyen doğalgaz ve petrol kaynakları üretim ve tüketim miktarları ortaya konacaktır. Dördüncü olarak, İran'ın uluslararası enerji pazarındaki konumu değerlendirilecektir. Bu değerlendirme çerçevesinde İran'ın enerji satış miktarı ve enerji ticaretindeki başlıca ortakları ele alınacak ve İran'ın enerji ticaretinin sürdürülebilirliği sorgulanacaktır. İran'ın uluslararası enerji pazarındaki başlıca aktörlerden birisi olma konumunu koruyabilmesi bağlamında İran enerji sektörüne yönelik yabancı yatırımlar ve yaptırımlar ele alınacak ve nükleer enerjinin İran için gerekli olup olmadığı açıklığa kavuşturulacaktır. Beşinci olarak, mali sermaye ve uluslararası para politikaları açısından İran enerji politikaları değerlendirilecektir. Sonuç olarak, bu makalenin temel savı çerçevesinde İran enerji sektörünün geliştirilmesi ve gelişiminin durdurulması doğrultusunda kapitalist güç bloklarının birbirinden farklı tutumlarının uluslararası sermaye birikimi açısından ne ifade ettiği ve bu farklı tutumların İran enerji sektörünün gelişimini ne şekilde etkilediği değerlendirilecektir.

1.MODERN DÜNYA SİSTEMİNİN TEMEL ÖZELLİKLERİ

Birbiriyle örtüşen ve iç içe geçmiş olan sosyal birimler arasındaki ilişkiler ağı olarak tanımlanan Modern Dünya Sistemi'nin, sadece devletlerarası ilişkiler ya da pazar ekonomisi açısından ele alınamayacağı için, kendisini oluşturan bütün parçaların toplamından daha kapsamlı olduğu bilinmelidir (Chase-Dunn ve Grimes, 1995; 388-389). Modern Dünya Sistemi'nin varsayımlarının başında, sistemin sonsuz sermaye birikimine dayalı kapitalist dünya ekonomisinden oluşması gelir (Wallerstein, 2009a; 45). Sermaye birikimi, emek kullanılarak üretilen malların, bir dağıtım sistemi aracılığı ile malları satın alabilecek kaynaklara sahip tüketicilere, maliyetinden daha yüksek bir fiyatla pazarlanmasını ve üretim araçlarının mülkiyetine sahip olan kapitalistlerce el konulan karın, verimli yatırım alanlarında değerlendirilmesini içeren bir işlemler zincirinin tamamlanmasını gerektirmektedir (Wallerstein, 2009b; 12,13). Sermaye birikim süreci, sermayenin farklı coğrafyalarda yoğunlaşmasına sebep olan *eşitsiz değişim* (unequal exchange) (2) nedeniyle devletler arasında bir hiyerarşi oluşturmaktadır (Wallerstein, 2009b; 52). Bu hiyerarşi, devletlerin kapitalist zincirin tamamlanması sürecindeki işlevlerinin ve bu bağlamda da konumlarının *merkez-çevre* olarak farklılaşmasına sebep olmaktadır. Merkez ve çevrede konumlanan devletlerin dışında üretim süreci, bu iki yapının karışımından oluşan ve merkez tarafından baskı altında tutulan ve çevreyi de baskı altında tutan *yarı-çevre* devletler tarafından gerçekleştirilmektedir. Bu üç yapının dışında, merkez devletlerden ekonomik ve askeri olarak daha güçlü olan hegemonik bir devletten de bahsedilebilir (Chase-Dunn ve diğerleri 1994; 362).

Eşitsiz değişimin doğurduğu hiyerarşik konumlanmanın gerçekleştiği siyasi yapı ise devletlerarası sistem olarak tanımlanan egemen devletler ağıdır (Wallerstein, 1991a; 107). Devletlerarası sistemin aktörleri olan egemen devletlerden merkez devletler, uluslararası iş bölümünün hiyerarşik yapısı nedeniyle her zaman çevre devletlerden daha fazla ekonomik ve askeri-siyasi güce sahiptir (Chase-Dunn, 1998; 111). Bu gücün temel sebebi ise, merkez devletlerin askeri teknoloji de dahil olmak üzere sanayi alanındaki yeniliklere öncülük etmesidir (Chase-Dunn ve Anderson, 2005; 397). Bu bağlamda devletlerarası sistem içerisinde güçlü ve varlıklı olan merkezin zayıf ve yoksul çevreyi baskı altında tuttuğu ve onları sömürdüğü bir güç hiyerarşisi bulunmaktadır (Chase-Dunn ve Grimes, 1995; 389). Devletlerarası sistemde devletlerin hiyerarşinin neresinde konumlandığı zaman içerisinde değişiklik gösterebilmesine rağmen temelde merkez-çevre ilişkileri arasındaki ayırım her zaman varlığını sürdürmektedir (Chase-Dunn, 1998; 101,103). Merkez ve çevre arasındaki bu ayırımın süreklilik arz etmesinin temelinde yatan faktör ise çevrenin sömürülmesi sayesinde merkezin yeni yatırım alanları bulması ve devletin gücünü arttırmak için daha fazla artı değer elde etmesidir. Böyle bir merkez-çevre ilişkisi, merkezde daha fazla sermaye biriktirmek için mücadele eden farklı aktörler arasındaki olası çekişmelerin olumsuz etkisini de azaltmaktadır (Chase-Dunn, 1998; 244).

Modern Dünya Sistemi'ne dair belirtilmesi gereken en önemli noktalardan bir diğeri ise, Modern Dünya Sistemi diğer tarihsel sistemlerde olduğu gibi sonlu olması ve sistem içerisindeki çelişkilerin kurumların varlığını garanti altına alamayacak boyuta geldiğinde karmaşık bir geçiş süreciyle yerini başka bir sisteme veya

sistemlere bırakacak olmasıdır (Wallerstein, 2009a; 45-46). Sistemin kendisinin ve devletlerin sistem içindeki konumlarının (merkez-çevre) değişken yapısı ise bu unsurlar arasında kapitalizmin doğasından kaynaklanan çatışmaları arttırmaktadır. Kapitalist sistemde etkin olan ve çıkarları çatışan bütün aktörler bu değişim sürecini kendi çıkarları doğrultusunda yönlendirme eğilimindedirler. Vladimir İlyiç Lenin'e göre, kapitalist birlikler arasında ekonomik paylaşım temelinde ilişkilerin kurulması yerine, devletler arasında nüfuz alanları için mücadele temelinde ilişkiler kurulmaktadır (Lenin, 2009; 79). Merkez devletler ise nüfuz alanlarını kapitalist sistem içerisinde devam ettirebilmek ve genişletebilmek için doğal kaynakları, hammaddeyi ve enerji kaynaklarını kontrol etme zorundadır. Günümüzde enerjiye giderek artan bir talep varken; enerji kaynaklarının kısıtlı olması, ayrıca küresel ve bölgesel olarak eşit dağılmamış olması, merkez devletlerin nüfuz alanları için ettikleri mücadelenin odağında enerji kaynaklarının olmasına sebep olmaktadır (Ayhan, 2006; 89). Enerji talebinin, merkez devletlerin kendi aralarındaki ilişkilere etkisini değerlendirirken, konuyu bir paylaşım sorunu olarak ele almak merkezde bulunan devletler arasında çıkar çatışmasına dayalı bir mücadelenin sürekli var olmasını da kaçınılmaz hale getirmektedir (Lenin, 2009; 134). Enerji kaynakları hem bu mücadelenin odağında yer alarak hem de mücadelenin yönlendirilmesindeki ekonomik ve siyasi rolleri nedeniyle devletlerarası sistemdeki ilişkiler açısından güç mücadelesinde belirleyici bir unsur olarak karşımıza çıkmaktadır.

Immanuel Wallerstein'a göre, 1970'in ikinci yarısından itibaren devletlerarası sistemde hegemonyasını yitirmeye başlayan Amerika Birleşik Devletleri (ABD), 1989 yılında Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği (SSCB) dağıldıktan sonra dünyanın en büyük askeri gücüne ve en gelişmiş araştırma ve geliştirme (AR-GE) kapasitesine sahip olsa da, hem siyasi müttefiklerinin bir kısmını ve iç kamuoyunu bir arada tutan rakibini hem de Üçüncü Dünya'daki müttefiklerini kontrol etme aracını yitirdiği için hegemonyasını kaybetmiştir (Wallerstein, 2007). Wallerstein, günümüzde ABD, Avrupa Birliği (AB), Japonya, Güney Kore, Çin Halk Cumhuriyeti (ÇHC), Hindistan, Rusya Federasyonu (RF) ve Brezilya gibi yaklaşık 10 aktörün jeopolitik özerkliğe sahip olduğunu, bu aktörlerin her birinin diğerlerine göre daha güçlü olduğu farklı faaliyet alanları olsa da her aktörün birbiri karşısında gücünü arttırmaya çalıştığını iddia etmektedir (Wallerstein, 2010; 191). Buna göre, mücadeleden kimin en fazla güçlenerek çıkacağı devletlerin, ekonomilerinin gücüne, askeri konumlarına, iç istikrarlarına, para birimlerinin gücüne ve en önemlisi kuracakları ittifak ilişkilerine bağlı olacaktır (Wallerstein, 2010; 192,193). Bu mücadele, enerji kaynaklarının önemi nedeniyle İran'ın da konumlandığı enerji kaynakları açısından zengin coğrafyalarda yoğunlaşmaktadır. Bu çerçevede İran'ın, ABD ve AB'yi oluşturan merkez devletlerle olan bozuk ilişkileri, öte yandan ÇHC, RF, Hindistan gibi devletlerin enerji başta olmak üzere İran ile birçok alanda işbirliği halinde olması, bir enerji zengini olan İran'ın enerji stratejilerinin sermaye birikim döngüsü açısından incelenmesi önemlidir.

2. İRAN'IN ENERJİ ARZ POLİTİKALARININ TARİHSEL ARKA PLANI

20. Yüzyıl'ın başında petrol sektörünün gelişmeye başlamasından itibaren İran, merkez devletlerin kendi etki alanlarını genişletebilmek için giriştikleri mücadelenin

odak noktası olmuştur. İran 1901 yılında kendi toprakları üzerinde İngiliz William Knox D'Archy'ye 60 yıllık petrol ayrıcalığı vermişse de, İran'ın kuzeyi Rus etki alanı içerisinde kaldığı için bu ayrıcalığın dışında tutulmuştur (Gündoğan, 2010; 366). İran'ın ilk defa kapitalist bir devlete verdiği bu petrol ayrıcalığında İngiltere'nin Rus etki alanında ayrıcalık sahibi olamaması, dünyanın ekonomik olarak paylaşılması amacıyla kapitalist birliklerin etki alanları edinmek ya da etki alanlarını genişletmek için yaptıkları mücadelenin İran topraklarındaki bir sonucu olarak değerlendirilebilir (Lenin, 2009; 79). Birinci Dünya Savaşı'nda İran tarafsızlığını ilan etmesine rağmen, topraklarında önemli miktarda petrol bulunduğu için İngiltere ve Rusya tarafından işgal edilmiş ve liman kenti Abadan'a giden petrol aktarım yolu büyük bir tahribata uğratılmıştır. Petrole olan ihtiyacın ciddi oranda arttığı savaş süresince İran petrolü, İngiliz-Fars Petrol Şirketi'ndeki (Anglo-Persian Oil Company (APOC)) İngiliz hisseleri nedeniyle, İngiltere donanmasının artan petrol ihtiyacını düşük fiyata karşılayacak kadar büyük bir öneme sahipti (Gündoğan, 2010; 366). İkinci Dünya Savaşı süresince de enerjiye olan bağımlılığın artmasına bağlı olarak İran, savaşın odak noktalarından birisi haline gelmiş, 1941 yılında ise İngiltere ve SSCB birlikleri petrol kuyularını kontrol altında tutabilmek için İran'a konuşlandırılmışlardır. Merkezin ucuz hammaddeye artan talebi, çevrenin merkez tarafından sömürülmesini kolaylaştırmak amacıyla siyasi ve askeri güç kullanmayı teşvik etmektedir (Chase-Dunn, 1998; 273). Bu bağlamda sermaye birikim sürecini doğrudan etkileyen enerji kaynakları üzerindeki mücadele çatışma ya da savaş yaratma olasılığını arttırmaktadır. Enerjiye ulaşımın savaşın geleceğini belirlemede en önemli unsurların başında geldiği iki dünya savaşında da İran coğrafyasının savaş alanı haline gelmesinde enerji kaynaklarının önemli bir payı olmuştur. Böylece İran, merkez devletler arasındaki mücadelenin önde gelen coğrafyalarından birisi haline gelmiştir.

Birinci ve ikinci dünya savaşlarında İran topraklarının savaş alanı haline gelmesi ve hatta işgal edilmesi, yabancı müdahalelerine karşı İran'da milliyetçi bir tepkinin ortaya çıkmasına da sebep olmuştur. İran'daki milliyetçi hareketin bir yansıması olarak 1951 yılında İran Başbakanı Muhammed Musaddık İngiliz İran Petrol Şirketi'ni (Anglo-Iranian Oil Company (AIOC)) ulusallaştırmış ve Ulusal İran Petrol Şirketi'ni (National Iranian Oil Company (NIOC)) kurmuştur (Howard, 2007; 16). İran, dünyada petrolünü ulusallaştıran ilk devlet olsa da, Musaddık'ın petrolü ulusallaştırma hamlesi merkez ülkelerin desteklediği bir darbe ile iktidardan uzaklaştırılmasıyla başarısızlığa uğratılmıştır (Gündoğan, 2010; 235). İran başbakanının dış müdahale ile devrilmesi devletlerin, devletlerarası sistemdeki karşılıklı ilişkilerin ölçüsü olan güçlü ya da zayıf olma bağlamında güçlü devletlerin görece zayıf devletlerin iç işlerine yaptığı sürekli müdahalenin önemli bir göstergesidir (Wallerstein, 2004a; 163). Kısacası, Musaddık'ın politikalarından dolayı yaşanmaya başlanan petrol üretim, dağıtım ve satışının kimin kontrolünde olacağına yönelik kriz, merkez ülkelerden olan İngiltere ve ABD'nin uluslararası petrol kartelini ellerinde tutabilmek amacıyla İran'ın içişlerine müdahale ederek, Musaddık karşıtlarına verdikleri destek ile bir darbe sonucu görevden uzaklaştırılmasını sağlamışlardır. Bu darbenin sonucu olarak ayrıca, İran'da sarsılan Şah rejiminin ve AIOC'un emperyalizm ile özdeşleşmesine ve ABD ile İngiltere'nin ise düşman olarak algılanmasına neden olmuştur (Abrahamian, 2011; 157-161). Ancak,

Batı yanlısı Şah'ın 1954 yılında yeniden iktidara gelmesinden sonra oluşturulan petrol konsorsiyumunda ABD kökenli şirketlere %40 gibi önemli bir pay sağlamıştır (Gündoğan, 2010; 372).

İran'da yabancı egemenliğine karşı büyüyen emperyalizm karşıtı din odaklı bir akımın da etkisiyle Şah rejimi, 1979 yılında iktidardan uzaklaştırılmış ve ardından petrol sektörü yeniden ulusallaştırılarak ülke ekonomisi tamamen öz kaynakların egemenliğine girmiştir. Ancak, rejim değişikliğinin ardından merkez ülkelerinin kışkırtmaları ile başlayan İran-İrak savaşı sonrasında İran'daki petrol rafinerileri ciddi hasara uğramıştır (Gündoğan, 2010; 387). İran'daki rejim değişikliğinin ardından uluslararası piyasalarda petrol fiyatlarının yükselmesiyle başlayan petrol krizine Suudi Arabistan kendi üretimini arttırarak ve fiyatı düşürerek müdahale etmiş ve bu doğrultuda Petrol İhraç Eden Devletler Örgütü'ne (OPEC) de fiyatların düşürülmesi doğrultusunda baskı yaparak merkez ülkelerin petrole olan taleplerinin karşılanmasını sağlamıştır (Amirahmadi; 48). Suudi Arabistan'ın izlediği ve merkez ülkelerini rahatlatan petrol politikası, İran'daki yeni rejimin merkez ülkelere karşı koz olarak kullandığı enerji politikasının başarısızlığa uğramasına neden olmuştur. İran'ın 1970 yılında günlük 3,829.0 milyon varil olan petrol üretimi, merkez ülkelerin bu ülkeye karşı uyguladıkları ambargo ve İran'ın merkez ülkelere karşı yürüttüğü politikalar yüzünden 1980 yılına gelindiğinde günlük 1,467.4 milyon varile kadar düşmüştür (OPEC, 2011; 28). Wallerstein'a göre dünyada hiçbir devletin mutlak egemenliğe sahip olamaması ve egemenliklerinin sınırlandırılması devletlerarası sistemin bir parçası olmalarından kaynaklanmaktadır (Wallerstein, 2004a; 232). İran'da 1979 yılında gerçekleşen rejim değişikliğinin hemen sonrasında ortaya çıkan enerji arz politikaları (petrol arzının azaltılmasına bağlı olarak fiyatların yükselmesi), merkez ülkelerin petrol fiyatlarının aşağı çekilmesi yönünde baskı yapmalarına neden olmuştur. Bu baskılar nedeniyle oluşan ittifak ilişkileri gibi devletlerarası sistemin çeşitli mekanizmaları aracılığı ile İran'ın enerji arz politikalarının sekteye uğratılması, kapitalist dünya sisteminin İran'ın enerji arz politikalarını belirleme üzerindeki egemenliğini kısıtlayabilme gücüne sahip oldukları sonucunu ortaya çıkartmaktadır.

İran-İrak Savaşı'nın ve Soğuk Savaş'ın bitmesinin ardından İran, kendisini sistemin dışında tutma eğilimini terk ederek sistemle bütünleşme politikası izlemeye başlamıştır (3). İran'ın Soğuk Savaş sonrası enerji politikası da uluslararası sistemle bütünleşme çerçevesinde gelişme göstermektedir. İran'ın İsfahan şehrinde düzenlenen ve Körfez bölgesi ülkeleri petrol bakanları ile Batılı petrol şirketlerini bir araya getiren "1990'larda Petrol ve Gaz: İşbirliği için Olasılıklar" isimli konferansta İran'ın Soğuk Savaş sonrası petrol politikasına dair açık mesajlar verilmiştir. Buna göre, "fiyat istikrarı ve gelir öngörülebilirliği" İran yönetiminin temel kaygısı olduğundan İran, daha yüksek ama istikrarsız bir fiyat seviyesinden, pazar koşullarına odaklanarak daha istikrarlı fiyat politikası izleme taraftarı olmuştur. İran'ın Soğuk Savaş sonrası petrol politikasının dayandığı diğer önemli bir nokta ise "karşılıklı arz-talep güvenliğidir." (Amirahmadi, 49). Bu politika bağlamında OPEC, özellikle kriz zamanlarında, tüketicilerine uygun fiyata petrol akışını sağlamayı garanti etmektedir. İran'ın Soğuk Savaş Sonrası petrol politikasının diğer bir önemli dayanağı ise üretimin arttırılması olmuştur. 1991 yılında başlayan 2 milyon dolarlık genişleme projesi ile

İran'ın günlük ham petrol üretim kapasitesi 3,5 milyon varilden, yaklaşık 5 milyon varile çıkmıştır. Ayrıca, sondaj çalışmalarının büyük çoğunluğu Ulusal İran Sondaj Şirketi tarafından yapılsa da İran, aralarında Japon ve ABD'li şirketlerin de bulunduğu birçok yabancı petrol şirketi ile yeniden yapılandırma, onarım ve keşif sözleşmeleri imzalamıştır (Amirahmadi; 49).

3.İRAN'IN PETROL ve DOĞALGAZ KAYNAK, ÜRETİM ve TÜKETİM MİKTARLARININ DEĞERLENDİRİLMESİ

Dünyada en çok tüketilen enerji kaynakları doğalgazın ve petrolün de aralarında bulunduğu fosil yakıtlardır. Günümüzde fosil yakıtlar dünyada kullanılan ticari enerjinin yaklaşık %90'ını oluşturmaktadır (World Energy Council, 2004; 33). Bununla birlikte, dünyadaki nüfus artış hızı ve gelişen yeni ekonomiler göz önünde bulundurulduğu zaman gelecekte fosil yakıtlara olan talebin artacağı ön görülmektedir (International Energy Agency (IEA), 2010; 5). Özellikle ÇHC ve Hindistan gibi kalabalık nüfuslu ve ekonomisi hızla gelişen devletlerin uluslararası enerji talebini arttırdığı ortadadır. Örneğin, 2011 verilerine göre ÇHC, ABD'den sonra dünyanın en büyük petrol tüketicisi olarak (Central Intelligence Agency (CIA), 2 Mayıs 2012) günlük 4,5 milyon varil petrol alımı ile ABD'nin ardından dünyanın en büyük ikinci petrole bağımlı ülkesi konumundadır (United States Energy Information Administration (US EIA) <<http://205.254.135.7/countries/cab.cfm?fips=CH>> 2 Mayıs 2012). Artan iç talepten dolayı ÇHC, 1993 yılından sonra en büyük petrol alıcısı konumuna gelmiştir (Vakil, 2006; 54). Dünyanın en fazla petrol satın alan ülkelerinden ABD, ÇHC ve Japonya'nın ardından dördüncü sırada ise Hindistan bulunmaktadır (CIA, <<https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/geos/in.html>> 3 Mayıs 2012). Hindistan'da da giderek artan petrol tüketimine bağlı olarak ülke içi petrol üretiminin artış göstermemesi bu ülkenin petrol satın alan ülkeler arasına girmesine neden olmuştur (US EIA <<http://205.254.135.7/countries/cab.cfm?fips=IN>> 3 Mayıs 2012). Hindistan'ın 2009 yılında petrole yönelik dış bağımlılığı %70 civarlarında iken, 2012 yılı sonunda bu oran %85'e ulaşmıştır, 2020 yılında ise %91,6 olması beklenmektedir (Pode, 2004; 3018). Bu açıdan IEA, Dünya'nın Enerji Geleceği 2010 (World Energy Outlook 2010) isimli raporunda dünyadaki enerji talebinin 2008 yılından itibaren senede ortalama %1,2'lik artışla 2035 yılında %35 oranında artmış olacağını belirtmektedir (IEA, 2010; 4). Öte yandan, yenilenebilir enerji kaynakları arasında olmayan fosil yakıtların günden güne artan talebi daha ne kadar süreyle karşılayabileceği önemli bir tartışma konusudur. İngiliz Petrol Şirketi'nin (British Petroleum (BP)) bir raporuna göre, tüm dünyadaki petrol kaynaklarının ortalama 45,7 yıl, doğalgazın ise 62,8 yıl sonra tükeneceğini iddia edilmektedir ("Dünya Enerji Kaynaklarının 100 Yıllık Ömrü Kaldı", 2011). Tüm dünyada enerji kaynaklarına duyulan mevcut talep, gelecekteki talep artışı ve kaynakların tükenmesine ilişkin görüşler göz önünde bulundurulduğu zaman, İran'ın uluslararası sermaye birikimini etkileme kapasitesi açısından kaynak, üretim ve tüketim miktarlarının değerlendirilmesi yerinde olacaktır.

Tablo 1'de görüldüğü gibi, BP'nin 2011 yılı raporuna göre İran'ın kanıtlanmış petrol kaynakları 137 milyar varildir. 2000 yılından 2010 yılına kadar geçen sürede

İran'ın kanıtlanmış petrol kaynağı miktarında yaklaşık 37 milyar varillik bir artış görülmüştür. Doğalgaza bakıldığında ise, İran'ın 2000 yılında 26 trilyon metreküp olan kaynakların aslında 29,6 trilyon metreküp olduğu 2010 yılında tespit edilmiştir. Bu veriler çerçevesinde, İran dünyada en büyük petrol kaynağına sahip olan ülkeler arasında üçüncü iken, doğalgaz kaynakları açısından ise ikinci büyük ülke konumunda olduğu ortaya çıkmaktadır. OPEC ülkeleri arasında ise en fazla petrol kaynaklarına sahip ikinci devlet olan İran, doğalgaz kaynaklarına sahip ülkeler arasında birinci konumdadır (BP, Haziran 2011; 6-20).

Tablo 1a: İran'ın Petrol ve Doğalgaz Kanıtlanmış Kaynak Üretim Miktarları

	Kanıtlanmış Kaynak		Üretim (günlük)	
	2000	2010	2000	2010
Petrol	99.5 (milyar varil)	137 (milyar varil)	3.855 (milyon varil)	4.245 (milyon varil)
Doğalgaz	26 (trilyon metre küp)	29.6 (trilyon metre küp)	60.2 (milyar metre küp)	138.5 (milyar metre küp)

Tablo 1b: İran'ın Petrol ve Doğalgaz Kanıtlanmış Kaynak Tüketim Miktarları

	Tüketim (günlük)	
	2000	2010
Petrol	1.304 (milyon varil)	1.799 (milyon varil)
Doğalgaz	62.9 (milyar metre küp)	136.9 (milyar metre küp)

Kaynak: British Petroleum Statistical Review of World Energy, June 2011

<http://www.bp.com/assets/bp_internet/globalbp/globalbp_uk_english/reports_and_publications/statistical_energy_review_2011/STAGING/local_assets/pdf/statistical_review_of_world_energy_full_report_2011.pdf> (Erişim Tarihi: 20 Aralık 2011).

Tablo 1'deki verilere göre, İran'ın günlük petrol üretimi, 2010 yılında 4,245 milyon varildir. İran'da 27 tanesi kıyı (onshore) ve 13 tanesi açık deniz (offshore) olmak üzere toplamda 40 petrol üretim sahası bulunmaktadır. İran'ın toplam kaynaklarının %71'ini kıyıdaki petrol sahaları oluştururken, bu alanların %81'i Irak sınırı yakınlarında yer alan güney batı Kuzistan Havzası'nda bulunmaktadır (US EIA <<http://www.eia.gov/countries/cab.cfm?fips=IR>> 1 Aralık 2011). OPEC verilerine göre ise İran'ın 1970'li yıllarda 3,829 milyon varil olan günlük petrol üretimi 1980'li yıllarda 1,467.4 milyon varile düşmüş olsa da, 1980 yılından 2010 yılına kadar geçen 30 yıllık süre zarfında İran, günlük petrol üretimini iki katından daha fazla arttırmış ve günlük petrol üretimi rejim değişikliğinden önceki değere yaklaşmıştır (OPEC, 2011; 28). İran, OPEC ülkeleri arasında 2010 yılında günlük ortalama 8,165.6 milyon varil petrol üretebilen Suudi Arabistan'ın ardından ikinci sırada bulursa da (OPEC, 2011; 28), İran'ın 1979 yılından itibaren yüzleştiği savaş, ambargo, ekonomik yaptırım gibi olumsuz etkenlere rağmen 1980'li yıllardan 2010 yılına kadar günlük petrol üretimini iki katından fazla arttırabilmesi dikkat çekicidir. İran'ın petrol üretim kapasitesi açısından oldukça önemli iki hedefi bulunmaktadır: Azadegan ve Yadavaran petrol sahalarının geliştirilmesi. Kuzey ve güney olarak iki bölümden oluşan Azadegan petrol sahası, 1999 yılında keşfedildiği zaman İran'ın son 30 yıl içerisindeki en büyük

keşfi olarak duyurulmuş ve 26 milyar varillik bir kaynağı olduğu açıklanmıştır. Yadavaran petrol sahasının ise, ÇHC ile yapılan anlaşma çerçevesinde 2016 yılına kadar iki fazda geliştirilmesi planlanmaktadır (US EIA <<http://www.eia.gov/countries/cab.cfm?fips=IR>> 1 Aralık 2011).

İran'ın 2000'li yıllarda günlük 60,2 milyar metreküp olan günlük doğalgaz üretimi ise, 2010 yılına kadar iki katını aşarak günlük 138,5 milyara ulaşmıştır (BP, Haziran 2011; 24). Geçtiğimiz 20 yıl içinde doğalgaz üretimini yaklaşık %550 oranında arttıran İran (US EIA <<http://www.eia.gov/countries/cab.cfm?fips=IR>> 1 Aralık 2011), 2010 yılı doğalgaz üretiminde OPEC ülkeleri içinde birinci sırada yer almaktadır (OPEC, 2011; 31). İran'daki en büyük doğalgaz sahalarının başında Güney ve Kuzey Pars, Kish ve Kangan Nar sahaları gelmektedir. Ulusal İran Gaz Şirketi İran'da doğalgaz alt yapısı, taşımacılığı ve dağıtımından sorumludur. Dünya'nın en büyük doğalgaz yataklarından birisi olan ve Katar ile İran arasında paylaşılan Güney Pars doğalgaz sahası İran'ın en büyük enerji projelerinin başında gelmektedir (Saxton, 2006; 3). 1990 yılında Körfez'in 62 mil açığında keşfedilen Güney Pars doğalgaz sahasında İran doğalgazının %35'i üretilmektedir. 24 aşamalı olarak belirlenen Güney Pars sahası doğalgaz gelişim planının 20 yıl sonra tamamlanmasının ardından bu oranın iki katından fazla olması beklenmektedir (US EIA <<http://www.eia.gov/countries/cab.cfm?fips=IR>> 1 Aralık 2011).

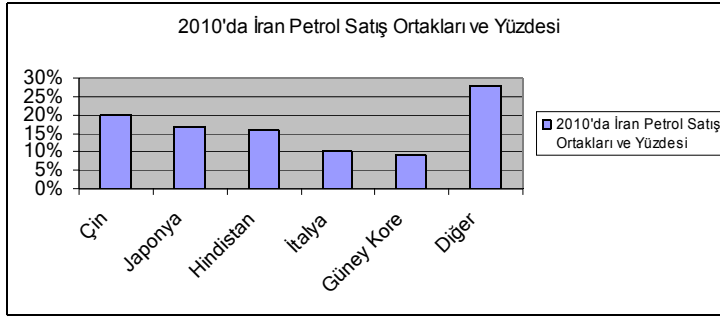
Tablo 1'de de görüldüğü gibi, 2000-2010 yılları arasında İran'ın ham petrol ve doğalgaz tüketiminde de artış olmuştur. Ortadoğu'da Suudi Arabistan'dan sonra en fazla petrol tüketen devlet olan İran'ın 2000 yılında günlük ham petrol tüketimi 1,3 milyon varil civarındayken, bu tüketim 2010 yılında günlük yaklaşık 1,9 milyon varile ulaşmıştır (US EIA <<http://www.eia.gov/countries/cab.cfm?fips=IR>> 1 Aralık 2011). İran'ın doğalgaz tüketimindeki artış çok daha çarpıcı bir şekilde 10 yıl içinde yaklaşık ikiye katlanarak 2000 yılında 62,9 milyar metreküpten 2010 yılında 136,9 milyar metreküpe ulaşmıştır (BP, Haziran 2011; 11-25). İran'da doğalgaz tüketiminin en yoğun olduğu sektörler sırasıyla konut, ticaret ve sanayidir (Central Bank of the Islamic Republic of Iran <http://www.cbi.ir/default_en.aspx> 19 Ekim 2011). İran'ın günlük doğalgaz üretiminin 138,5 milyar metreküp olduğu göz önünde bulundurulduğu zaman, doğalgaz üretiminin iç talebi ancak karşılayabildiği tespitini yapmak gerekmektedir.

Dünyadaki en büyük petrol kaynaklarına sahip üçüncü, doğalgaz kaynaklarına sahip en büyük ikinci devlet olan İran'da halen daha yeni ve büyük kaynakların keşfedilmektedir, dünya petrol arzını ve dolayısıyla fiyatlarını belirlemede etkin olan OPEC içinde İran ikinci en büyük petrol ve doğalgaz üreticisi konumundadır. Bu bağlamda, İran'ın uluslararası sermaye birikimini etkileyerek ulusal çıkarları ve güç hiyerarşisindeki konumunu yükseltebilecek bir potansiyele sahip olduğu iddia edilebilir. Bir devletin güç hiyerarşisi içindeki konumu biriken sermayenin diğer devletlere kıyasla bir devletin sınırları içinde ne kadar yoğunlaştığı çerçevesinde belirlenmesine rağmen (Wallerstein, 2009b; 47), İran'ın geçmişte ve günümüzde enerji konusunda elinde bulunan potansiyelin ne kadarını kullanabileceğini sadece enerji kaynakları ve üretimi konusundaki kapasitesi ile belirlemek mümkün değildir. Merkez-çevre ilişkileri bir baskı ve sömürü düzeni olduğundan, merkez dışında kalan

bir ülkenin güç hiyerarşisi içindeki konumunu arttırabilmesi çok da kolay değildir (Chase-Dunn, 1998; 2). Bu bağlamda, İran'ın enerji arzı konusundaki kapasitesi, diğer devletlerle olan etkileşimi çerçevesinde değerlendirildiği zaman bu hiyerarşik düzen içindeki konumu hususunda bir fikir sahibi olabiliriz.

4. ULUSLARARASI ENERJİ PAZARINDA İRAN'IN KONUMU

Enerji ticaretine bakıldığı zaman İran'ın petrol satışının dünya sıralamasında Suudi Arabistan ve RF'nin hemen ardından gelerek dünyada en fazla petrol satan üçüncü ülke konumunda olduğu görülmektedir (US EIA <<http://www.eia.gov/countries/cab.cfm?fips=IR>> 1 Aralık 2011).

Grafik. 1 İran Petrol Satış Ortakları ve Yüzdesi (2010)

Kaynak: United States Energy Information Administration. (21 Kasım 2011). *Country Analysis Briefs: Iran* <<http://www.eia.gov/countries/cab.cfm?fips=IR>> (Erişim tarihi: 1 Aralık 2011).

2010 yılında 2,583 milyon varil ham petrol satmış olan İran, 6,644 milyon varil ham petrol satan Suudi Arabistan'dan yaklaşık 2,5 kat daha az petrolü dünya pazarına sürmüştür (OPEC, 2011; 47). Grafik 1'de İran'ın 2010 yılındaki başlıca petrol ticaret ortakları görülmektedir., 2010 yılında İran günlük 426 milyar varil ile en fazla ÇHC'ye, ardından günlük 362 milyar varil ile Japonya'ya ve günlük 345 milyar varil ile Hindistan'a petrol satmıştır. İran'ın en fazla petrol sattığı beş ülkeden dördünün Asya ülkesi olması ise dikkat çekicidir. 2010 yılında İran'ın ham petrol dış satış geliri yaklaşık 73 milyar dolar olmuştur. İran'ın toplam ihracatının %80'ini oluşturan petrol satışından elde ettiği kazanç, hükümet gelirlerinin yaklaşık yarısını oluşturmaktadır (US EIA <<http://www.eia.gov/countries/cab.cfm?fips=IR>> 1 Aralık 2011). İran'ın petrol satış kapasitesinin geleceğine yönelik eleştirel bir bakışa burada yer vermek, hem İran'ın enerji arz politikalarını daha detaylı inceleyebilme hem de İran'ın uzun vadede uluslararası sermaye birikimini etkileyebilme kapasitesinin olup olmadığının belirlenmesi olanağını sağlayacaktır. Bir ülkenin petrol satış kapasitesi o ülkenin petrol üretimi ile tüketimi arasındaki farktan ve pazarın petrol talebinden bağımsız düşünülemez (Azadi ve Yarmohammad, 2011; 3318-3319). Uluslararası piyasalarda

petrole olan talep artma eğiliminde olduğuna göre, İran'ın gelecekteki petrol satış kapasitesini belirleyecek olan temel etkenler İran'ın petrol üretim kapasitesi ve petrole olan iç talebi ile birlikte açıklanmalıdır.

İran'ın petrol ihracat kapasitesinin gelecekte düşeceği göz önüne alındığı zaman, İran'daki petrol sahalarının kapasitesindeki yıllık %8 tükenme oranı (Azadi ve Yarmohammad, 2011; 3318-3319) % 5-6 civarında olan dünya ortalamasından fazladır. İran'daki rafinerilerin üretim kapasitelerinin düşük olmasının temel sebebi ise teknolojik olarak gelişmiş üretim araçlarının bulunmaması, Geliştirilmiş Petrol Geri Kazanım (Enhanced Oil Recovery) yöntemlerinin kullanılmaması ve su enjeksiyon planlarının gecikmesi gibi teknik sebeplere dayanmaktadır. Petrole olan yüksek iç talep ve rafinerilerin verimsizliğine ek olarak yeni petrol sahalarının yeterince hızlı petrol üretimine açılmaması da İran'ın gelecekteki petrol ihracatı üzerinde olumsuz etki yapacak olan unsurlar olarak karşımıza çıkmaktadır (Azadi ve Yarmohammad, 2011; 3320). Bir diğer iddiaya göre ise, İran'ın taban üretimi, yıllık yaklaşık %4 oranında azalmasına rağmen İran'ın petrol üretimini sabit tutan temel etkenin yeni keşfedilen petrol kaynakları olduğu ortaya çıkmaktadır. Ancak, yeni petrol kaynakları kısa vadede üretim artışına sebep olsa da, uzun vadede sürdürülebilir bir gelişmenin sağlanabilmesi bu kaynakların yeni yatırımlarla ve yeni teknolojik yöntemler kullanılarak geliştirilmesine bağlıdır (Fareed; <<http://iranprimer.usip.org/resource/oil-and-gas-industry>> 3 Ocak 2012).

İran'ın petrol üretim kapasitesi daha önce değerlendirildiğine göre, İran'daki petrol tüketimini ve yeni kaynakları incelemek gerekmektedir. İran'ın petrol tüketiminin yıldan yıla arttığı görülmektedir. Özellikle taşımacılık ve tarım sektörlerinin tamamen petrole bağımlı olduğu İran'da 2000 yılında 62,7, 2005'te 78,4 ve 2010'da ise 86 milyon ton petrol tüketimi yapılmıştır (BP, Haziran 2011; 11). Tüketimin fazla olmasının temel nedeni olarak İran hükümetinin rafine edilmiş petrol ürünlerini sübvansiyonla gösterilirse de 2010 yılından itibaren İran hükümeti iç talebi dengelemek amacıyla sübvansiyonların bazılarını kaldırma kararı almıştır (US EIA, <<http://www.eia.gov/countries/cab.cfm?fips=IR>> 1 Aralık 2011). Ayrıca, İran'da rafine edilmiş petrol ürünlerine olan talep de yıllık yaklaşık %6,5'lik bir oranda artmakta olduğundan iç üretim iç talebi karşılamakta zorlanmaktadır. Bu nedenle, petrol sektöründe iç talep ve üretimi dengelemek adına İran Petrol Bakanlığı bir plan hazırlamıştır. Planın temel unsurları şu şekildedir: Petrol kapasitesini ve rafine etme sürecini iyileştirmek düşük artı değerli ürünleri üretimini azaltmak, yüksek artı değerli ürünleri üretimini arttırmak, petrol ürünlerinin kalitesini geliştirmek, benzin tüketim oranını ile rafinerilerde enerji kullanımını ve kayıplarını azaltmak (Karbassi ve Abdul, 2007; 5175). İran, artan petrol iç talebini karşılayabilmek amacıyla çeşitli önlemler almakta ve bu önlemlerin başarıya ulaşip ulaşamayacağını ise zaman gösterecektir.

İran'ın petrol satış kapasitesini belirleyecek bir diğer unsur olan kaynak miktarı hususunda da değerlendirme yapmak gerekmektedir. İran'da son yıllarda birçok yeni petrol kaynakları keşfedildiği daha önce de belirtilmişti. Örneğin, 2010 yılında Hürmüzgan'da yer alan Hayyam sahasında 758 milyon varillik hafif yağ keşfedilmiştir. Benzer şekilde, yine 2010 yılında Körfez'deki gaz sahalarının yakınlarında 40 milyar varillik bir petrol sahası keşfedilmiştir. Ayrıca, 2011 yılında İran'ın güney ve batısında

yarım milyar varillik ve beş trilyon kübik fitlik petrol ve gaz sahaları da keşfedilmiştir (US EIA <<http://www.eia.gov/countries/cab.cfm?fips=IR>> 1 Aralık 2011). 2011 yılı sonunda ise İran, Hazar'da tamamen İran karasularında bulunan ve 700 metre derinde yer alan en az 50 trilyon kübik fitlik (1,4 trilyon metreküp) bir gaz kaynağı keşfedildiğini duyurmuştur ("Iran's Newly Found", 2011).

Tüm bu yeni keşfedilen petrol kaynaklarına rağmen, dünyada toplam petrol kaynaklarının %10,3'üne sahip olan İran dünya petrol üretiminin %5,7'sini gerçekleştirirken (IEA, <http://www.iea.org/textbase/nppdf/free/2011/key_world_energy_stats.pdf> 3 Ocak 2012), dünya petrol kaynaklarının %5,6'sına sahip olan RF ve % 2,2'sine sahip olan ABD (BP, Haziran 2011; 6) ise dünya petrol üretiminin sırasıyla %12,9'unu ve %8,5'ini gerçekleştirmektedir (IEA, http://www.iea.org/textbase/nppdf/free/2011/key_world_energy_stats.pdf, 3 Ocak 2012). O halde, İran'ın kanıtlanmış toplam petrol kaynakları ve yıllık toplam petrol üretimi diğer büyük petrol üreticileri ile kıyaslandığı zaman İran'ın petrol kaynaklarını yeteri kadar verimli kullanmadığı sonucunu çıkartmak yanlış olmayacaktır. İran'ın petrol kaynaklarını verimli kullanabilmesi ve uluslararası enerji pazarındaki konumunu koruyabilmesi için birbiri ile yakından ilişkili iki temel konunun açıklığa kavuşturulması gerekmektedir: İlk olarak, İran enerji sektörüne yapılan yabancı yatırımları ve bununla bağlantılı olarak yatırımları kısıtlayan yaptırımlar ele alınacaktır. İkinci olarak ise, İran'ın nükleer enerjiye ihtiyacı olup olmadığının değerlendirilmesi yapılacaktır.

4.1 İran Enerji Sektörüne Yabancı Yatırımı ve Yaptırımlar

Bir ülkedeki enerji sektörünün yatırımlarla geliştirilmesi, ekonomisi enerji üretimi ve satışına dayalı İran gibi bir ülke için uluslararası enerji pazarındaki payının korunması açısından hayati önem arz etmektedir. İran, *Beşinci Beş Yıllık Kalkınma Planı* çerçevesinde üretime yönelik (upstream) enerji sektörüne 155 milyar dolar yatırım çekmeyi hedeflemekte ve bunun 50 milyar dolarını öz kaynaklarıyla yapmayı planlarken, 100 milyar dolar kadar da yabancı yatırımı ülke içine çekerek bu planı gerçekleştirmeye çalışmaktadır ("Iran Plans USD 150 Billion Investment in its Upstream Sector", 2011). İran anayasasında doğal kaynakların özel ya da yabancı şirketlerin mülkü olması yasaklanmaktadır (4). Ancak, İran hükümeti geri-alım anlaşmalarına (buy-back contracts) izin vererek, enerji sektörüne yabancı sermaye ve yatırım çekmeye çalışmaktadır (US EIA <<http://www.eia.gov/countries/cab.cfm?fips=IR>> 1 Aralık 2011).

Temelde bir hizmet sözleşmesi olan geri-alım anlaşması, yabancı bir şirketin bir ülkede petrol ya da doğalgaz kaynakları üzerinde yatırım yapmasına olanak sağlamaktadır. Yabancı bir şirketin yapmış olduğu yatırımların geri ödemesi ise satış gelirlerinden yapılır ve ödeme yapıldıktan sonra bu yabancı şirket projenin karından herhangi bir paya sahip olamamaktadır (Groenendaal ve Mazraati, 2006; 3711). Kısacası, geri-alım anlaşması, yabancı bir şirketin petrol ya da doğalgaz kaynaklarına yatırım yaparak, üretimden belirlenmiş bir pay aldığı, ancak girişimde doğrudan sermaye hissesine sahip olmadığı sabit süreli bir anlaşmadır. Anlaşmanın süresi bittiği zaman ise belirlenen payın mülkiyeti Ulusal İran Petrol Şirketi'ne geçmektedir. Yapılan yatırımdan elde edilen kazancın yabancı şirketin bu anlaşmadaki ücretini

ödemeye yetmediği durumlarda bile yabancı şirkete anlaşmada belirlenen ücret ödenmektedir (Howard, 2007; 33). Geri alım anlaşmaları esnek olmadığı ve yeniden müzakere edilemediği için, örneğin, yeni bir kaynak keşfedildiğinde, teknik bir sorun çıktığında ya da beklenmedik herhangi bir durum meydana geldiğinde, sözleşmeyi yapan şirket mali baskı altında kalabilmektedir (Howard, 2007; 34). Bu durumlar göz önüne alındığında, geri-alım anlaşmaları yalnızca İran enerji sektörünü verimlilik ve teknolojik yeterlilik gibi üretimi önemli ölçüde etkileyecek konularda geliştirebilmek amacıyla ihtiyaç duyulan ve İran'ın öz kaynaklarıyla sermayenin tümünü karşılayamadığı zamanlarda yapılmaktadır. Sonuçta, geri-alım anlaşmalarının, İran'ın kaynakları ve kaynaklarının kullanımı konusundaki egemenliğini korumaya yönelik anlaşmalar olduğu belirtilmelidir.

Giovanni Arrighi, ÇHC'nin ekonomik gelişimini ve küreselleşmeye karşı tutumunu incelerken, ÇHC'nin ekonomisini uluslararası pazara açarak yapısal olarak küreselleşme sürecine dahil olduğundan bahsetmektedir. Ancak ÇHC, daha geniş ve görece varlıklı bir ekonomik yapıya ulaşabilmek için ekonomisini uluslararası pazara açma sürecini ve bu süreci ABD önderliğindeki Kuzey'in (5) şekillendirdiği ideolojik küreselleşmenin çıkarları doğrultusunda değil de kendi ulusal çıkarları doğrultusunda yönlendirmektedir (Arrighi, 2007; 197). Merkez devletlerin gelişmiş teknolojilerine ve çevrenin sömürülmesine dayalı sermaye biriktirme kapasitelerine karşı İran'ın rekabet olanağı görece zayıf olduğu ve enerji sektörünün sonsuz sermaye birikiminin devamlılığı için merkez ülkeler açısından hayati öneme sahip olduğu düşünüldüğünde, İran'ın kendi ulusal pazarını yabancı sermayeye açması kapitalist sistemin küreselleşme ile rekabet gücü merkezden zayıf olan çevre üzerindeki baskısından bağımsız değerlendirilemez.

Wallerstein'in, küreselleşmeyi, iş gücü için değil ama metaların ve en önemlisi sermayenin dolaşımı için, bütün sınırların aşılması, bütün bariyerlerin kırılması olarak tanımladığı (Wallerstein, 2003; 4) göz önünde bulundurulduğunda, küreselleşme, merkezin sermaye birikimi önündeki bütün engellerin kaldırılması yönünde bir baskı uygulamaktadır. Bu bağlamda enerji üretimi konusunda rekabet gücünü arttırmak amacıyla öz kaynakları ile geliştiremediği enerji sektörünün geliştirilmesi için, küresel sermayenin dolaşımı önünde, ülkesindeki engelleri geri-alım anlaşmaları ile belli bir oranda kaldıran İran, kapitalist sistemin baskısı ile aynı doğrultuda politikasını değiştirmek zorunda kalmıştır. Ancak, daha önce de belirtildiği gibi İran yabancı sermayeyi ülkesine geri-alım anlaşmaları ile çekmeye çalışmaktadır. Geri-alım anlaşmaları yabancı sermayenin İran toprakları üzerinde bir şirketin hakimiyet oluşturmasını ve uluslararası şirketlerin çıkarlarına doğrudan hizmet etmesini önlemektedir. Böylece, bu anlaşmalar İran'ın kendi doğal kaynakları ve kaynaklarının kullanımı üzerindeki egemenlik haklarının korunmasını sağlamaktadır. İran'ın yabancı sermayeyi kendi ülkesine merkezin çıkarları doğrultusunda değil de kendi enerji sektörünün çıkarları doğrultusunda çekmeye çalışması, ÇHC'nin ekonomik gelişimi için öne sürdüğü stratejiler ile benzerlikler göstermektedir.

Enerji sektörüne yabancı sermayenin çekilebilmesi ve uluslararası sermaye birikimini denetleme çabasında olan kapitalist güç blokları arasındaki mücadelenin İran enerji sektörü üzerinde nasıl bir etki bıraktığının açıklığa kavuşturulabilmesi açısından İran'a uygulanan yaptırımların incelenmesi gerekmektedir. 1995 yılında ABD kendi petrol şirketlerinin İran ile iş yapmalarını, İran'da bulunan petrol kaynakları

üzerine yatırım gerçekleştirmelerini ve bunun için finansman sağlayacak herhangi bir sözleşme yapılmasını yasaklayan bir idari karar almıştır. 1996 yılında ise ABD, *İran-Libya Yaptırımlar Yasası* (Iran-Libya Sanctions Act) olarak bilinen uygulama ile ABD menşei olmayan şirketlerin de İran'ın petrol ve doğalgaz sektörlerinde yıllık 40 milyon dolardan fazla yatırım yapmasını önleme yoluna gitmiş, bu miktar 1997 yılında 20 milyon dolara düşürülmüş ve ek olarak ABD vatandaşlarının İran'a yatırım ve ticaretini de yasaklamıştır (Rivlin, 2006; 111).

Wallerstein'a göre, kapitalist dünya ekonomisinin siyasi yapısı olan devletlerarası sistemde, güçlü devletler görece zayıf devletlere kendi iradelerini dayatmakta ve emperyalizm olarak adlandırılan bu eylemlerini evrensel normlara uyulması gerektiği savı ile meşrulaştırmaktadırlar (Wallerstein, 2004a; 119). Benzer şekilde, David Harvey de hegemonun çıkarlarına muhalif olan devleti tasfiye etmenin askeri yöntemler olduğu kadar ekonomik yöntemleri de içerdiği ve bunların başında da ambargolar gibi ekonomik baskı unsurlarının geldiğini savunmaktadır (Harvey, 2008; 34). Bu bağlamda, İran'ın enerji kapasitesini ve alt yapısını geliştirebilmesini sağlayacak yabancı yatırımların bu ülkeye girişini yasaklayan yaptırımların temel amacı, ABD'nin "terörizmi desteklemekle" ve "nükleer yayılcılıkla" suçladığı İran'ı dış politikasını değiştirmesi amacıyla baskı altında tutmasıdır (Karagiannis, 2003; 152). Ancak, bazı Avrupa ve Asya ülkelerinin yanı sıra Kanada ve Avustralya da dahil pek çok ülke İran Yaptırım Yasası'nı protesto etmişlerdir (Mafinezam ve Mehrabi, 2008; 50). İran Yaptırım Yasası'nın devletlerarası sistemin bütün güçlü aktörleri tarafından uygulanmaması ise kapitalist güç blokları arasında devam eden güç mücadelesi ile açıklanabilir. Sermaye birikimi rakiplere karşı yürütülen ekonomik rekabetten kar elde edebilme başarısına dayanmakta ve eğer kapitalistler rakiplerinden daha fazla kar elde edebilmek için çaba göstermezler ise, kapitalist mücadelenin tamamen dışında kalma durumu ile karşı karşıya kalmaktadırlar (Wallerstein, 2009b; 53).

ABD, İran Yaptırım Yasası'nı 2001 yılında beş yıl daha yürürlükte kalması için yenilediği halde, (Karagiannis, 2003; 152) İran'ın enerji sektörüne yatırım yapılmaya devam edilmiştir (Katzman, 2011; 8). ABD'nin tüm engellerine rağmen İran, 1999-2010 yılları arasında petrol ve doğalgaz sektörüne toplam 41 milyar dolar dış yatırım çekmeyi başarabilmiştir. İran, petrol ve doğalgaz sektörünün geliştirilmesi için İtalya, İspanya, Hollanda, Hırvatistan, Norveç, Fransa, Kanada, Brezilya, Güney Kore, Japonya, Malezya, Tayland, Vietnam gibi pek çok ülke ile işbirliğini halen daha sürdürmektedir (Katzman, 2011; 51).

Kapitalist ekonominin temelini oluşturan enerji pazarında pek çok devletin ekonomik çıkarlarının olması anlaşılabilir bir durumdur. Ancak burada dikkat çekilmesi gereken nokta, ABD'nin dayattığı yaptırımlara ve uluslararası şirketlerin çıkarlarına doğrudan hizmet etmeyen geri-alım anlaşmalarının koşullarına rağmen, İran'ın enerji sektörünün ilerleme kaydetmeye devam etmesidir. Bu bakımdan, ABD'nin İran'ın enerji sektörünün geliştirilmesini engellemek amacıyla uygulamaya koyduğu yaptırımların, ekonomik bağlamda İran'ın kendisi kadar İran enerji sektörüne yatırım yapacak olan şirketler ve devletler açısından da olumsuz sonuçları olduğuna dikkat çekmek gerekmektedir. Kapitalist sistem, kapitalist aktörlerin sermaye birikim döngüsünü kendi lehlerine çevirmek için kapitalistler arasında çıkar çatışması yarattığına göre, ABD'nin yabancı şirketlerin İran'daki ekonomik etkinliklerini denetleme ve dolayısıyla bu şirketlerin

bağlı oldukları devletlerin İran ile kuracakları ilişkinin niteliğini belirleme konusunda İran'a karşı uyguladığı yaptırımları bir araç olarak kullandığı iddia edilebilir. Bu bağlamda, 1999-2010 yılları arasında İran enerji sektöründe etkinlik gösteren aktörlerden özellikle bazı Avrupa ülkeleri ve Japonya üzerinde durmak gerekmektedir. Çünkü ABD'nin küresel ya da bölgesel politikalarının çoğuna destek veren ve kapitalist dünya sisteminin jeopolitik olarak bölünmesinde "Kuzey"i temsil eden bu devletler, çoğunlukla ABD'nin yaptırımlarına rağmen İran enerji sektörünün ilerleme kaydetmesine katkıda bulunmuşlardır. 1999 ve 2010 yılları arasında İran enerji sektörüne yatırım yapmayı sürdürmüş AB menşeli şirket (ve bağlı oldukları devletler) şu şekildedir: Total (Fransa), ENI (İtalya), Royal Deutch Shell (Hollanda), Norsk Hydro ve Statoil (Norveç), Edison (İtalya), Ude (Almanya), Tecnimont (İtalya), Repsol (İspanya) Bazı AB ülkeleri ve Japonya'nın İran enerji sektörünün kalkınmasına verdikleri katkı ise, kapitalist güç blokları arasında süregelen mücadele ile açıklanabilir (Katzman, 2011; 48-51). Dünyadaki doğal kaynakların kontrolü konusunda ABD, rakibi olan Avrupa kıtasındaki başat ülkelere ve Japonya'ya karşı büyük avantaj sahibidir. Eski SSCB ülkeleri dışında, Avrupa kıtasındaki ülkeler ve Japonya kendi ekonomileri için gerekli olan kaynaklardan büyük oranda yoksun oldukları için ekonomik rekabette enerjiye ulaşım bu devletler açısından kritik bir önem taşımaktadır (Amin <<http://monthlyreview.org/2004/11/01/u-s-imperialism-europe-and-the-middle-east>> 8 Şubat 2012).

2010 yılında İran Yaptırım Yasası'nın getirdiği kısıtlama alanlarını genişleten ABD, İran'ın enerji sektörünün gelişme kaydetmesini önlemeye yönelik yeni yaptırımlar uygulanmaya başlamıştır. 31 Aralık 2016 tarihine kadar geçerliliği olan bu yeni yaptırımlara göre, İran'a 1 milyon dolardan ya da yılda toplam 5 milyon dolardan fazla değerinde gazolin ya da diğer yakıt türlerinin satışı ve İran'ın gazolin üretimine ya da dış alımına yardımı dokunacak herhangi bir araç ya da hizmetin satışı da yasaklanmıştır. Ayrıca, 21 Kasım 2011 tarihinde bu yaptırımlara eklenen yeni maddeler, İran'ın petrokimya sektörünü de hedef almıştır: İran'ın gaz ve petrol sektörünün teknolojik olarak kalkınmasını sağlayacak 1 milyon dolardan ya da yıllık toplam 5 milyon dolardan fazla değerdeki ürün ya da servis satışının yanında, petrokimya üretimi veya sektörünün gelişmesine katkı sağlayacak 250 bin dolar ya da yıllık toplam 1 milyon dolardan fazla ürün veya servis satışı da yasaklar arasına eklenmiştir. Ancak, ÇHC, RF ve Hindistan gibi devletler İran ile olan enerji işbirliğine yaptırımları dikkate almaksızın devam etmektedir (Katzman, 2011; 4,34).

2010 yılından sonra İran'a gazolin ya da sektörün gelişimine yönelik araç veya hizmet satışını durdurduğunu açıklayan şirketler arasında Total, Petronas, Royal Deutch ve Shell gibi şirketler bulunmaktadır (Katzman, 2011; 53). Buna rağmen, 30 Mayıs 2011 tarihi itibarıyla 16 yabancı şirket ise halen daha İran'ın petrol, doğalgaz ve petrokimya sektörlerinde ticari faaliyet göstermektedir. Buna göre örneğin, Chinese National Petroleum Company (CNPC) ve China Petroleum & Chemical Corporation Limited (Sinopec) İran'ın petrol ve doğalgaz sektörlerinin geliştirilmesinde birden fazla ticari faaliyeti olan önde gelen şirketlerdendir. Beş yabancı şirketin etkin olduğu petrol arama ve üretiminde, ÇHC Kuzey Azadegan petrol sahasını geliştirme projesinin %90'ını finanse ederken, CNPC'nin yanında Sinopec de Yadavaran petrol sahasının geliştirilmesi amacıyla yaklaşık 4 milyar dolarlık yatırım yapmıştır. Ayrıca

Sinopec ve Japon Hyundai Heavy Industries, Arak rafinerisinin iyileştirilmesi amacıyla buraya önemli yatırımlarda bulunmuşlardır. 11 yabancı şirketin bulunduğu İran doğalgaz sektöründe, Güney Pars sahasından 25 yıl boyunca sıvılaştırılmış doğalgaz elde edecek olan ÇHC'nin yanı sıra, 2010 yılında genişletilen yaptırımlara uymayı reddederek Ekim 2010'da Güney Pars'ın 12. aşamasının geliştirilmesi için 780 milyon dolarlık yatırım yapan Venezüella da dikkat çekmektedir (GAO-11-855R, 2011; 7,9).

4.2 İran ve Nükleer Enerji

İran'ın nükleer programı 2000'li yıllarda uluslararası gündemin en çok tartışılan konularından birisi haline gelmiştir. İran'ın nükleer programının kapsamı, program geliştirmekteki amacı ve bunlara ek olarak nükleer program nedeniyle İran'a uygulanan yaptırımlar uluslararası gündemden düşmeyen konulardır. İran'ın nükleer faaliyetlerini tartışmalı bir konu haline getiren temel unsur, nükleer enerji ile nükleer silahlar arasındaki ilişki, İran'ın ekonomi temelli iddialarla siyasi ve stratejik olan nükleer programını meşrulaştırmaya çalışması ve özellikle de nükleer silah elde etmeye çalıştığı doğrultusundaki savlardır (Brumberg ve diğerleri, 2008; 1). İran'ın nükleer faaliyetleri konusu ile alakalı bir diğer iddia ise, İran'ın nükleer silah ürettiği ileri sürülerek, ABD ve müttefiklerinin özellikle askeri müdahale başta olmak üzere İran'a yapılacak herhangi bir müdahaleye diplomatik dayanak oluşturacağıdır (Nafeez, 2008; 32). Bu bölümde ise makalenin konusu gereği İran'ın nükleer programı, İran'ın nükleer enerjiye olan iç talebi ve uluslararası petrol ve doğalgaz pazarındaki faaliyetleri açısından İran'ın nükleer enerjiye duyduğu ihtiyaç değerlendirilecektir.

İran'ın nükleer programı nedeniyle, özellikle sistemin merkez aktörleri tarafından yaptırım ve ambargo gibi araçlarla baskı altında tutulmasının temel gerekçesi, İran'ın alternatif enerji kaynaklarına aslında gerek duymadığı iddiası çerçevesinde şekillenmektedir. Örneğin ABD, dünyanın en büyük petrol üreticilerinden birisi olan İran'ın nükleer enerjiye gereksinimi olamayacağı gerekçesini öne sürerek, İran'ın nükleer programa yatırım yapmasının arkasında aslında askeri amaçlar bulunduğunu ileri sürmektedir (Nafeez, 2008; 32). İran'ın konuyla ilgili temel savı ise, yurt dışına satıldığında ülkeye döviz kazandıracak olan petrolün yerine ülke içinde kullanılmak üzere nükleer enerji üretimine ihtiyaç duyulduğudur (Ekinci, <<http://www.usakgundem.com/ders-notlari-kategori/11/ortado%C4%9Fu-ve-afrika.html>> 1 Nisan 2012).

İran'ın zengin enerji kaynaklarına sahip olması nedeniyle nükleer enerjiye ihtiyacı olmadığı iddialarına birbiri ile bağlantılı birçok açıdan karşı çıkmak mümkündür. Bu çerçevede, öne sürülebilecek savların başında, petrol ve doğalgazın yenilenemez enerji kaynakları olması ve İran ekonomisinin enerji ihracına bağlı olduğu iddiası gelmektedir. İran, kendi enerji kaynaklarını etkin bir şekilde kullanamaması ve yenilenemez enerji kaynaklarından artı değeri yüksek kazanımlar elde edememesi durumunda, İran ekonomisi temel girdisi olan petrol ve doğalgaz kaynaklarından orta vadede yoksun kalacaktır. Bununla birlikte, İran'daki mevcut petrol üretim sahalarındaki teknolojinin eski ve kullanılamaz olduğu, yenilenmesi için yüksek oranlarda yatırım gerektiği göz önünde bulundurulduğu zaman İran, petrol pazarındaki payını kaybetme riski ile de karşı karşıya kalabilmektedir. Bu çerçevede, İran'ın enerji kaynaklarını çeşitlendirme ihtiyacının ekonomik gerekçeleri sosyal bir gerekçeyi de beraberinde getirmektedir. Ekonomisi

enerjiye bağımlı olması nedeniyle, İran'ın enerji pazarındaki payının düşmesi ya da enerji ihracından elde edilen gelirin azalması toplumsal istikrarsızlıkların yaşanmasını da kaçınılmaz kılmaktadır. Mevcut koşullarda dahi petrol fiyatlarının uzun süre düşük seyretmesi, petrol satıcısı İran'ı her an toplumsal istikrarsızlık riski içerisine sokabilir (Sahimi, <<http://www.payvand.com/news/03/oct/1022.html>> 22 Nisan 2012).

İran'ın enerji kaynaklarını çeşitlendirmesi gerektiğini savunabilmek için İran'ın artan elektrik talebine de bakılmalıdır. İran'ın elektrik enerjisine olan ihtiyacı, Gayri Safi Yurtiçi Hasılası'ndan (GSYİH) daha hızlı büyümektedir (Brumberg ve diğerleri, 2008; 19). İran'ın artan elektrik talebine rağmen nükleer enerjiye ihtiyacı olmadığını savunanların dayanak noktası ise, zengin doğalgaz kaynaklarına sahip olması nedeniyle İran'da elektriğin doğalgaz yerine nükleer enerjiden üretilmesinin maliyetinin çok yüksek olacağı, başka bir deyişle nükleer enerjinin İran için "ekonomik" bir seçenek olmadığıdır (Sahimi, <<http://www.payvand.com/news/03/oct/1022.html>> 22 Nisan 2012). Bu görüşe göre, nükleer tesislerin yüksek sabit maliyetleri nedeniyle santrallerin ortalama maliyetinin aşağı çekilmesi çok uzun süreler boyunca çalıştırılmalarını gerektirdiğinden, yalnızca çok yüksek kullanım oranlarında nükleer enerji doğalgaz ile rekabet edebilecektir (Brumberg ve diğerleri, 2008; 33). Ancak, nükleer santral inşasının yüksek maliyeti geniş bir bakış açısıyla değerlendirildiği zaman önemsizleşmektedir. Çünkü İran, nükleer enerjiyi iç talebini karşılamak için kullandığında, satılabileceği doğalgaz ile Asya ve Avrupa'nın temel enerji arz kaynağı olma potansiyelini sürdüreceğinden İran'ın doğalgaz ve petrolden elektrik üretmesi uzun vadede akılcı değildir. Ayrıca, İran'ın doğalgazını elektrik üretimi yerine, artı değeri daha yüksek olan sektörlerde, örneğin petrokimya üretiminde, kullanması ekonomik gelişimi açısından önemli bir etken olarak değerlendirilebilir (Sahimi <<http://www.payvand.com/news/03/oct/1022.html>> 22 Nisan 2012).

Yukarıdaki etkenler göz önünde bulundurulduğu zaman İran'ın ekonomik gelişiminin, toplumsal refah ve istikrarının, enerji kaynaklarının çeşitlendirilmesi ile doğrudan ilişkili olduğu ortaya çıkmaktadır. Ancak, İran'ın jeotermal enerji gibi nükleer enerji dışındaki enerji kaynaklarına da yönelebileceği iddia edilmektedir (Brumberg ve diğerleri, 2008; 29). İran'ın geniş çöllere sahip olması, güneş enerjisini ve yer altı sularına sahip olması da jeotermal enerjinin elektrik üretiminde kullanılmasını mümkün kılmaktadır. Ancak, güneş enerjisi teknolojisinin henüz çok ileri düzeyde teknolojik gelişmişlik seviyesini yakalayamamış olması ve mevcut teknolojiler ile de İran'ın jeotermal enerjiyi verimli şekilde kullanmasının yaklaşık 15 yıl alacak olması, bu iki enerji kaynağının İran için öncelik taşımamasına neden olmaktadır (Sahimi <<http://www.payvand.com/news/03/oct/1022.html>> 22 Nisan 2012).

Üzerinde durulması gereken bir diğer önemli konu ise, başta ABD olmak üzere Şah döneminde İran'ın nükleer enerji alanına yatırım yapmasını destekleyen merkez devletlerin rejim değişikliğinden sonra İran'ın nükleer enerjiye ihtiyacı olmadığını iddia etmeleridir. ABD önderliğindeki Batı Bloğu'nun, Şah Dönemi'nde İran'ın nükleer programına verdiği destek, nükleer caydırıcılığın etkin bir politika olarak kullanıldığı Soğuk Savaş Dönemi'nin ittifak ilişkisi dahilinde bir destek olarak değerlendirilebilir (Gök, 2011; 239). Ayrıca, İran'a reaktör inşa etmekten elde edecek karın yanı sıra bu sayede İran'dan alınacak petrolün maliyetinin de çıkarılacak olmasının İran'ın nükleer programının Batı tarafından desteklemesinde payı olduğu belirtilmelidir (Sahimi,

<http://www.payvand.com/news/03/oct/1015.html>, 20 Nisan 2012). 1970'li yılların ortalarında İran'ın bir değil birçok nükleer reaktöre sahip olması gerektiğini iddia eden ABD'nin (Sahimi, <<http://www.payvand.com/news/03/oct/1015.html>> 20 Nisan 2012) geçen yaklaşık 30 yıllık süre zarfında İran nüfusu yaklaşık ikiye katlanmasına, petrol üretim miktarının düşmesine ve enerji talebinin artmasına rağmen günümüzde İran'ın nükleer enerjiye ihtiyacı olmadığını savunması tutarsızlıktır (Sahimi, <<http://www.payvand.com/news/03/oct/1022.html>> 22 Nisan 2012).

Sonuç olarak, zorlayıcı politikalara, ekonomik yaptırımlara, sonuçsuz kalan müzakerelere ve uluslararası baskılara rağmen, İran uranyum zenginleştirme teknolojisine sahip olmayı başarmıştır (Weitz <<http://the-diplomat.com/2011/11/19/why-china-and-russia-help-iran/>> 30 Nisan 2012). İran, Uluslararası Atom Enerjisi Kurumu'na (IAEA) on beş nükleer tesise sahip olduğunu ve bu tesislerin dışında hepsi de hastanelerde olmak üzere nükleer maddelerin kullanıldığı dokuz merkezin bulunduğunu bildirmiştir. İran'da uranyum zenginleştirme faaliyetleri çerçevesinde iki tanesi Natanz'da biri Kum'da olmak üzere üç önemli nükleer tesis bulunmaktadır. Natanz'da bir adet Yakıt Zenginleştirme Tesisi ve bir adet Pilot Yakıt Zenginleştirme Tesisi bulunurken, Kum'da ise Fordow Yakıt Zenginleştirme Tesisi bulunmaktadır (IAEA, 22 Nisan 2012). İran, Natanz'daki Yakıt Zenginleştirme Tesisi'nde 2007 yılında %3,5 oranında uranyum zenginleştirmeyi başarmış ve Şubat 2012 itibariyle 3,685 kg üretim yapmıştır. Toplam üretimin 666 kg'ı %19,7 oranında zenginleştirildiğinden ve 21 kg'ı Tahran Araştırma Reaktörü'nde kullanılmak üzere uranyumdioksit dönüştürüldüğünden, İran'ın elindeki %3,5 oranında zenginleştirilmiş uranyumun miktarı 2,998 kg'dır. İran'ın %3,5 oranında zenginleştirilmiş uranyum üretimi ise aylık 115 kg civarındadır (Jones <<http://npolicy.org/article.php?aid=1124&rid=4>> 22 Nisan 2012). Natanz'da 2003 yılında kullanıma açılan diğer önemli bir tesis olan Pilot Yakıt Zenginleştirme Tesisi hem düşük oranda zenginleştirilmiş uranyum üretim tesisi hem de araştırma geliştirme tesisi olarak kurulmuştur (IAEA, 22 Nisan 2012). İran bu tesiste Şubat 2012 itibari ile toplam 64,5 kg %19,7 oranında zenginleştirilmiş uranyum üretimi gerçekleştirmiştir. İran'ın Kum'daki uranyum zenginleştirme tesisinde ise Şubat 2012 itibariyle, 9,3kg %19,7 oranında zenginleştirilmiş uranyum üretimi yapılmıştır (Jones <<http://npolicy.org/article.php?aid=1124&rid=4>> 22 Nisan 2012).

ÇHC ve RF'nin İran'ın nükleer enerji geliştirmesi üzerindeki rolleri özellikle ele alınmalıdır. ÇHC ve RF IAEA ve Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi'nin (BMGK) İran'a yaptığı uyarılara, katılmıştır ve 2010 Tahran Deklarasyonu'na açık destek vermemiştir. Ancak, ÇHC ve RF İran'ın nükleer enerji elde etmeye hakkı olduğunu, İran'a askeri müdahalenin asla düşünülmemesi gerektiğini vurgulamış ve BMGK'nin aldığı yaptırım kararlarının özellikle ekonomik ilişkilerini zedelemeyecek şekilde yumuşatılmasını sağlamışlardır (Weitz <<http://the-diplomat.com/2011/11/19/why-china-and-russia-help-iran/>> 30 Nisan 2012). İran'da 1979 yılında gerçekleşen rejim değişikliğinden hemen sonra İran'ın nükleer programına destek vermeye başlamış olan RF ve ÇHC, 2002 yılında İran'ın yürüttüğü nükleer program uluslararası bir sorun haline gelmesine rağmen destek vereceklerini ve İran'ın nükleer silah üreteceğine dair kesin bir kanıt elde edilmedikçe İran'ın nükleer faaliyetlerine devam etme hakkının bulunduğunu belirtmişlerdir (Ekinci, 1 Nisan 2012). İran'ın nükleer programının

geliştirilmesinde uranyum heksaflorür tesislerinin tasarımı, Arak'taki ağır su tesisinde plütonyum üretilmesi ve Busehr'deki nükleer tesisin inşasında ÇHC ve RF'nin önemli paylarının bulunduğu ve ayrıca İran'ın nükleer mühendislerinin de RF'de eğitildiği belirtilmelidir (Lake, <<http://www.washingtontimes.com/news/2011/jul/5/irans-nuclear-program-helped-by-china-russia/?page=all>> 22 Nisan 2012). İran enerji pazarından büyük bir pay alamayan Batılı şirketlerin yerini daha çok ÇHC'ye ve RF'ye bağlı şirketlerin aldığı görülmektedir (Weitz, <<http://the-diplomat.com/2011/11/19/why-china-and-russia-help-iran/>> 30 Nisan 2012). ABD ve AB'nin İran'a yönelik herhangi bir askeri müdahalesi ÇHC ve RF lehine olan ekonomik durumun İran'da Batı lehine değişmesine neden olabileceği gibi küresel sermaye birikimini yönlendirmede RF ve ÇHC'nin rekabet gücünü olumsuz etkileyeceği değerlendirmesini de yapmak mümkündür.

5. ULUSLARARASI FİNANSAL YAPI ÇERÇEVESİNDE İRAN ENERJİ POLİTİKALARI

Uluslararası para politikaları çerçevesinde İran enerji politikaları iki temel konu üzerinde değerlendirilebilir. Bunlardan ilki, dünyanın en büyük enerji arz kaynaklarından birisi olarak İran'ın enerji fiyatlarının belirlenmesindeki etkinliği ve ikincisi, dünya sermaye piyasasında doların egemenliğinin sarsılmasına yol açabilecek olan İran'ın yürüttüğü enerji politikalarıdır. Wallerstein'a göre, Modern Dünya Sistemi çerçevesinde petrole doğrudan alakalı üç unsurdan bahsedilebilir. Bunlardan birincisi, petrol sanayisinin karlarından pay almak; ikincisi, petrol arzına ulaşmak ve diğer devletlerin petrol arzına ulaşmasını önlemek; üçüncüsü de diğer ürünler üzerindeki belirleyici etkisi göz önünde bulundurularak petrolün dünya fiyatını düzenlemek (Wallerstein, 2004a; 262). Dünyanın en büyük petrol üreticilerinden biri olan İran'ın herhangi bir zamanda petrol arzını kısarak fiyatların yükselmesine sebebiyet verebileceği iddia edilebilir. Ancak, OPEC'in petrol krizlerinden sonra uygulamaya başladığı "üretim kotası" sisteminin uluslararası pazarda fiyat istikrarını belli ölçüde korumaya aldığı da belirtilmelidir (6). Bu bağlamda, İran'ın dünya petrol fiyatlarını etkileme olasılığını en aza indireyebilmek için İran'ın nükleer programı gerekçe gösterilerek Batı'nın merkez ülkeleri tarafından baskı altında tutulmasına karşılık olarak İran'ın karşı tepkisi de Hürmüz Boğazı'nı kapatma tehdidi olarak karşımıza çıkmaktadır (7).

Hürmüz Boğazı, Körfez ülkelerinin petrol satışının büyük kısmının geçiş bölgesi ve Körfez petrolünün dünyaya ulaştırılmasında en etkin güzergah olduğu bilinmektedir (US EIA <<http://205.254.135.7/countries/regions-topics.cfm?fips=WOTC>> 20 Şubat 2012). İran'ın Hürmüz Boğazı üzerindeki etkisi göz önüne alındığı zaman Körfez ülkelerinin enerji politikalarında İran'a bağımlılık kaçınılmaz bir hal almakta ve bu nedenle İran'ın bölgesel gücü artmaktadır. Bununla birlikte, İran egemenliğindeki Hürmüz Boğazı, enerji ticaret yollarının temel geçiş noktalarından birisi olduğu için enerji talebini etkin olarak bu boğaz aracılığı ile karşılayan bütün aktörler açısından da önemlidir. O halde Hürmüz Boğazı, kapitalist sermaye birikiminin sürekliliği üzerinde de önemli bir yere sahiptir. Hürmüz Boğazı'ndan dünyaya enerji akışının durması Suudi Arabistan, Irak, İran ve Katar petrollerinin, kısacası dünya petrol arzının yaklaşık %40'ünün piyasadan çekilmesi anlamına geleceğinden, dünya ekonomisinin büyük bir bunalıma sürüklenmesi olasılığını da beraberinde getirecektir (Veysel, 2006; 435). Ayrıca, bu

durum dünya pazarına ulaşacak olan petrolün %40 azalması anlamına geleceğinden dünya ekonomisini de çökme noktasına getirme riski bulunmaktadır. Hürmüz Boğazı'nın dört veya beş gün kapalı kalması, petrol fiyatlarında çift haneli fiyat artışı yaşanmasına sebep olabilir. Hürmüz Boğazı'nın kapatılması durumunda petrol fiyatlarında 100 dolar ile 400 dolar arasında yükselmelerin yaşanması ön görülmektedir ("Petrol Fiyatları Tavan Yapabilir", 5 Ocak 2012). Bu açıdan Hürmüz Boğazı'nın kapatılmasının İran'ın petrol fiyatlarını belirlemesi bağlamında önemli bir diplomatik araç olduğu değerlendirilmesini yapmak mümkündür.

Bunun yanı sıra, dünyanın ikinci en büyük doğalgaz kaynağına sahip olmasından dolayı İran'ın doğalgaz fiyatları üzerinde de belirleyici etkiye sahip olduğu belirtilmelidir. Bu çerçevede özellikle üzerinde durulması gereken unsur Doğalgaz İhraç Eden Devletler Forumu'dur (Gas Exporting Countries Forum" (GECF)). Bu forum, Mayıs 2001'de İran'ın girişimiyle Tahran'da düzenlenen toplantıda, doğalgaz arz eden devletler arasında fikir alışverişini ve işbirliğini geliştirmek amacıyla kurulmuştur ("Gas Exporting Countries Forum in the New Era", 2009; 3). İran'ın OPEC temsilcisi Muhammed Ali Hatibi, 2008 yılında İran'da düzenlenen toplantıda forumun örgüte dönüştürülmesi konusunda RF ve Katar'ın İran'a taahhütte bulunduğunu belirtmiştir ("İran: Doğal Gaz İhraç Eden Ülkeler Örgütü Kurulacak", 2008). İran ve RF'nin OPEC gibi bir doğalgaz karteli oluşturması ve dünyanın en büyük gaz kaynaklarına sahip iki ülkesinin gaz fiyatlarını sabitlemesi ya da gaz arzını azaltması durumunda yaşanacak olan doğalgaz açığının, fiyatların aşırı yükselmesi sonucunu doğuracağı belirtilmektedir (Francis, <<http://www.thefiscaltimes.com/Columns/2012/03/05/How-Iran-and-Russia-Could-Cause-an-Oil-Shock.aspx#page1>> 6 Mayıs 2012).

Enerji kaynaklarının dünya sistemi açısından önemi incelenirken üzerinde özellikle durulması gereken diğer bir nokta ise mali sermaye açısından enerji kaynaklarının rolüdür. Lenin, mali sermayeyi üretim sermayesi ile banka sermayesinin kaynaşması olarak tanımlamaktadır (Lenin, 2009; 49). Mali sermayenin üretim sermayesi karşısında üstünlüğü bulunmaktadır. Mali sermaye, üretim sermayesinin kullandığı kredileri ve yatırım danışmanlığı aracılığı ile yatırımı yönlendirdiğinden ve ayrıca bankalar ve sigorta şirketleri sanayicinin cari işlem ve kredi bilgilerine sahip olduğundan, üretim sermayesini kontrol eder ve mali sermaye ile birleşme doğrultusunda baskı altında tutar. Bunun sonucunda gerçekleşen tekelleşme ise, tekellerin üstünlüğünün korunabilmesi açısından bilinen ve potansiyel temel hammadde kaynaklarının denetimini gerekli kılmaktadır. Çünkü tekelleri bütün hammadde kaynaklarını denetim altına aldıklarında ve gelecekte karlı olabilecek alanlarda rakiplerini rekabet dışı bıraktıklarında konumlarını sağlamlaştırabilmektedir. Bu durum da mali sermayenin neden etki alanını genişletmek zorunda olduğunu açıklamaktadır (Lenin, 2009; 88-89).

Dünya ekonomisinin mali sermayenin denetimi altında olması ise uluslararası ticarete kullanılan para biriminin (rezerv para) ekonomiyi yönlendirmedeki gücünü ortaya koymaktadır (Gökay ve Rogers, 2006; 25). Parası rezerv olarak kullanılan ABD başka herhangi bir para birimini merkez bankasında rezerv olarak tutmaksızın diğer devletlerden borç alabilmekte, borçlarını kendi para birimiyle ödeyebilmektedir. Faiz oranları konusunda diğer para birimleriyle rekabet etmemekte, kendi varlıklarına

kendi parasıyla yapılan yatırımların karşılığında, üretim yapmak zorunda kalmadan, diğer devletlerden her tür mal ve hizmeti temin edebilmektedir (Gökay ve Rogers, 2006; 25). O halde, mali sermayenin dünya ekonomisi üzerindeki denetimi açısından enerji pazarında değişimin hangi para birimi ile yapıldığı önemlidir. Çünkü enerji kaynaklarının temin edilebilmesi için kullanılan para biriminin etkisi, enerjinin ekonomik faaliyetlerdeki hayati önemi ve pazarın büyüklüğü nedeniyle artmaktadır. Böylece ticaretin gerçekleştiği para biriminin mali gücü, dünya ekonomisini baskı altında tutabilmektedir. Uluslararası ekonominin mali sermayenin denetimi altına girmesiyle çevreden merkeze kaynak aktarımının hangi para birimi üzerinden yapılacağı ekonomi üzerindeki kontrolün en temel belirleyeni haline gelmiştir. Bu çerçeveden bakıldığında, doların rezerv para birimi olmasının ABD'nin dünya ekonomisindeki egemenliğinin temelini oluşturması nedeniyle, ABD egemenliğinin sürdürülmesinin kapitalist birikimin sürekliliğini sağlayan enerji kaynaklarının dolar üzerinden fiyatlandırılmasının çok önemli hale geldiği görülecektir.

İran'ın ilk defa enerji pazarında, alış ve satış işlemlerinin dolar dışında bir para birimi ile yapılabileceği bir borsaya sahip olması ve enerji konusunda işbirliği içinde olduğu aktörlerin RF, Hindistan ve ÇHC gibi ekonomisi hızla gelişen devletler olduğu göz önünde bulundurulduğunda, İran'ın elinde doların dünyadaki dolaşımını riske atabilecek önemde bir olanak olduğu görülmektedir (Gökay ve Rogers, 2006; 29). Nitekim İran yaptırımlar nedeniyle fiilen dolar üzerinden enerji satışı yapamıyor olsa da, 2006 yılında avro ile işlem yapılacak bir petrol borsası kuracağını açıklamış ve bu doğrultuda İran Petrol Borsası 2011 yılında faaliyetlerine başlamıştır. Bu çerçevede İran, ÇHC ve Hindistan ile olan enerji ticaretini dolar dışındaki para birimleriyle yapmaktadır ("ABD Petrodoların Saltanatını", 2012). Kısaca, İran enerji pazarında doların ve dolayısıyla ABD'nin egemenliğini sarsma girişimini kurumsallaştırma doğrultusunda da çaba harcamaktadır. Örneğin, İran 2003 yılında petrolü hala dolar üzerinden fiyatlandırıldığı halde petrol ödemelerini avro olarak talep etmeye başlamıştır (Vann, <<http://www.hacer.org/pdf/IRAN.pdf>> 10 Mayıs 2012). OPEC'in Riyad'da gerçekleştirilen 3. Zirvesi'nde, Chavez ve Ahmedinejad, ABD müttefiki Suudi Arabistan'ın fiyat düşürme politikalarına rağmen petrol fiyatlarının düşürülmemesi gerektiğini savunmuş, OPEC çerçevesinde ABD doları dışında bir para birimi kullanılmasını istemiş ve rezerv para birimi olarak avronun daha uygun olacağını belirtmişlerdir (Vann <<http://www.hacer.org/pdf/IRAN.pdf>> 10 Mayıs 2012). OPEC'in en fazla petrol arz eden üyeleri arasındaki İran ve Venezüella'nın enerji ticaretini dolar dışındaki para birimleri üzerinden yapılması önerisi ise doların dünya üzerindeki hakimiyetini sarsma doğrultusunda bir girişim olarak değerlendirilmelidir. Çünkü, İran kendi enerji borsasında doların kullanılmamasına ek olarak, dünya petrol arzının önemli bir kısmını belirleyerek bir petrol karteli gibi işleyen OPEC içerisinde de doların kullanılmaması konusunda girişimde bulunmaktadır. OPEC'in enerji ticaretinde doları kullanmaması kapitalist birikimin sürekliliği açısından merkezi konumda olan enerji kaynaklarının dolar dışındaki para birimleri üzerinden fiyatlandırılması sonucunu doğurarak doların dünya egemenliğini sarsma olasılığını beraberinde getirecektir.

SONUÇ

Enerjinin kaynağına ulaşım ve bu kaynakların denetimi kapitalist sermaye birikiminin sürdürülebilirliği açısından büyük bir öneme sahip olduğu için İran'da, petrol sektörünün kalkınmaya başlaması ve bu doğrultuda İran'ın enerji stratejilerinin belirginleşmesi, uluslararası sistemde daha fazla sermaye biriktirmek amacıyla olan aktörler arasında mücadelenin artmasına neden olmaktadır. Bu çerçevede tarihsel olarak, İran'ın enerji politikalarının merkezin İran'a yönelik tutumlarını ve merkezin de İran'a yönelik tutumlarının İran'ın enerji politikalarını etkilediği, bu bakımdan İran enerji politikaları ile diğer devletlerin İran'a yönelik politikaları ve uluslararası enerji politikaları arasında yakın bir ilişki olduğu görülmektedir. Günümüzde de benzer şekilde İran'ın enerji politikaları, güç blokları arasındaki mücadeleden etkilenmekte ve uluslararası enerji pazarına büyük miktarlarda enerji arz eden bir devlet olarak İran'ın enerji politikaları da uluslararası sermaye birikimini etkileyebilme potansiyeli olduğunu göstermektedir.

Rejim değişikliğinden sonra enerji sektörüne yabancı yatırımı yasaklamış olsa da, uluslararası pazarda merkez ile rekabet gücü kısıtlı olan ve öz kaynaklarıyla enerji sektörünü kalkındırmaya çalışan İran, uluslararası pazardaki yerini koruyabilmek için enerji sektörünü yabancı yatırıma açmak zorunda kalmıştır. Her ne kadar geri-alım anlaşmaları yabancı şirketlerin ülke ekonomisine egemen olmasını engeller nitelikte olsa da, İran 1979'daki rejim değişikliğinden sonra enerji sektörüne yabancı yatırımı yasaklayan politikasını kapitalist sistemin küreselleşme çerçevesinde çevre üzerindeki baskısı doğrultusunda değiştirmiş, enerji sektörü yabancı yatırıma açılmıştır. Ancak, İran enerji sektörü ve sektörün gelişimi kapitalist güç blokları arasındaki mücadeleden olumsuz etkilendiği gibi bu mücadelenin İran'ın enerji sektörünü geliştirdiği de belirtilmelidir. İran'ın petrol üretimini 1979 öncesi seviyeye çıkarması, topraklarında bulunan yeni kaynakların işletilmeye başlanması ve nükleer enerji üretim teknolojilerine sahip olması, İran enerji sektörünün uluslararası baskıya rağmen kalkındığının birer göstergesidir. Merkez devletlerin kendi aralarındaki mücadeleden İran enerji sektörünün yararlanmasına örnek olarak, 1995 yılında ABD'nin İran'ın enerji sektörünün kalkınmasını engellemek amacıyla yaptırım uygulamaya başlamasına rağmen AB menşeli şirketlerin ve Japonya'nın İran enerji sektörüne yatırımlarını durdurulmaması verilebilir. İran'a uygulanan yaptırımların İran enerji sektörünün kalkındırılması bağlamında sonuçlarının, merkez devletler arasındaki mücadeleden nasıl etkilendiğinin belirtilmesi açısından iki önemli unsur üzerinde durulabilir: AB ve Japonya menşeli şirketlerin ABD yaptırımlarına rağmen İran enerji sektörüne yatırım yapmayı sürdürmüş olması ve ABD'nin İran'a uygulanan yaptırımları aynı zamanda Japon ve AB menşeli şirketlerin denetimi için de kullanıyor olması. Merkez aktörler olan ve İran enerji kaynaklarına ABD'den çok daha fazla ihtiyaç duyan AB ve Japonya, ABD ile ekonomik rekabeti sürdürülebilmek için hem ABD'nin yaptırım kararlarına hem de geri alım anlaşmalarının uluslararası şirketlerin çıkarlarına doğrudan hizmet etmeyen koşullarına rağmen İran enerji sektörünün kalkınmasına destek vermeyi ve İran'dan enerji almayı sürdürmüştür. O halde merkez aktörler olan ABD ile AB ve Japonya'nın çıkarları İran enerjisi konusunda çatışmaktadır ve AB ve Japonya'nın, ABD ile ekonomik rekabeti sürdürebilmesi

açısından önemi olan İran enerji sektörünün kalkındırılmasına katkıda bulunmayı, ABD'nin yaptırım kararlarına rağmen sürdürmesi, ABD ile AB ve Japonya arasındaki çıkar çatışmasının bir göstergesidir. Ancak, AB özelinde özellikle üzerinde durulması gereken unsur, AB menşei şirketlerin 1999-2010 yılları arasında İran enerji sektörüne yatırım yapmayı sürdürmelerinin AB'nin genel bir politikası olarak değerlendirilemeyeceğidir. Nitekim, ilgili bölümde de belirtildiği gibi, ABD yaptırımlarına rağmen, İran enerji sektörüne yatırım yapmış şirketler arasında Total, Royal Dutch Shell, ENI gibi enerji devleri bulunurken, İngiltere menşei BP bulunmamaktadır. Bu ise, İran'a yapılan enerji yatırımları konusunda merkez devletler arasında farklı uygulamalar olduğu gibi, AB üyesi devletler arasında da uygulama farklılıkları görüldüğünün bir göstergesidir. ABD ise, İran'ın enerji sektörüne uygulanan yaptırımlar ile AB ve Japon şirketleri üzerindeki denetimi, AB ve Japon menşei şirketlerin İran enerji pazarından pay almalarını engelleyerek kurmaktadır. Kısaca, ABD, İran'a uygulanan yaptırımları AB ve Japonya karşısındaki ekonomik üstünlüğünü sürdürmenin bir aracı olarak kullanılmaktadır. Sonuç olarak, ABD yaptırımlarına rağmen enerji sektörüne yapılan yabancı yatırım sayesinde İran petrol üretimini rejim değişikliği öncesindeki miktara yeniden ulaştırmayı başarmıştır ve yeni bulunan kaynakların geliştirilmesi için mali kaynak bulabilmiştir.

Özellikle 1990'lı yılların sonunda ABD hegemonyasını yitirmeye başladıkdan ve ÇHC, Hindistan ve RF gibi devletlerin hızlı bir ekonomik büyüme sürecine girmelerinden sonra kapitalist sermaye birikimini yönlendirmek için mücadele eden aktörlerin sayısı artmıştır. ÇHC, Hindistan ve RF gibi devletlerin kalabalık nüfuslarına ek olarak ekonomik büyümelerini sürdürebilmek için yüksek miktarlarda enerji talep etmeleri enerji kaynaklarının denetimi için yapılan mücadeleyi de arttırmıştır. Bu koşullarda ÇHC, Hindistan ve RF gibi devletler hem İran enerji kaynakları için yeni bir pazar haline gelmiş hem de İran enerjisine olan yüksek talepleri nedeniyle enerji sektörünün kalkındırılmasında işbirliği yapılabilecek yeni enerji ortakları olmuşlardır. Wallerstein'in jeopolitik özerklikleri olan devletler arasındaki mücadelenin belirlenmesinde devletlerin birbirleri ile kuracakları ittifakların önemli olacağı doğrultusundaki iddiası dikkate alınacak olursa, ÇHC, Hindistan ve RF gibi devletlerin İran ile birlikte oluşturacağı enerji ittifakının uluslararası sermaye birikimini yönlendirme potansiyeli olduğu görülecektir. Çünkü İran'ın enerji alanında işbirliği yaptığı devletler (ÇHC, Hindistan ve RF) hızlı ekonomik büyümeleri ile ABD, AB ve Japonya gibi merkez aktörlerin ekonomik özerkliklerini sınırladıkları gibi, bu devletlerin İran ile yaptıkları anlaşmaların niteliğine de bakılacak olunursa ekonomik olarak kalkınmalarında İran enerjisinin önemli bir yeri olduğu görülmektedir. ÇHC, RF ve Hindistan özellikle ABD'nin 2010 yılında İran'a yönelik uygulamaya başladığı yaptırımların ardından, ABD, AB ve Japonya gibi merkez aktörlerin doğrudan rekabet etmediği İran enerji pazarında merkez devletlere karşı görece üstünlüklerini artırma olanağı elde etmektedirler. Ayrıca, İran'ın ÇHC ve Hindistan ile yaptığı enerji ticaretinde dolar dışındaki para birimlerinin kullanılması, doların dünya ekonomisi üzerindeki egemenliğine risk oluşturmaktadır. Tüm bunlara ek olarak, bu devletlerin ABD yaptırımlarına rağmen İran enerji sektörüne yatırımlarını sürdürmeleri ve uluslararası baskılara rağmen İran'ın nükleer teknoloji geliştirmesine destek olması,

Wallerstein'in iddia ettiği jeopolitik özerkliklerinin önemli bir göstergesi olarak değerlendirilmelidir.

İran'ın tam kapasite çalışmayan rafinerilerinin iyileştirilmesi, petrol ve doğalgaz üretim miktarlarının korunması ve artırılması, İran'ın iç enerji talebinin karşılanması ve bu bağlamda uluslararası enerji pazarındaki yerinin korunabilmesi için alternatif enerji kaynaklarına ihtiyaç duyduğu ortadadır. İran'ın enerji ihtiyacını karşılamak üzere geliştirdiğini iddia ettiği nükleer faaliyetleri nedeniyle maruz kaldığı yaptırımlara bir de İran'ın öz kaynaklarının yetersizliği eklendiği zaman İran'ın enerji sektörünün kalkındırılması zorlaşmıştır. Ancak, uluslararası sermaye birikiminin yönlendirilmesi açısından merkez devletlere alternatif olabilecek devletlerin devletlerarası sistemde etkinliğini artırması ise İran'ın güç blokları arasındaki mücadele nedeniyle daha kuvvetli baskılara maruz kalmasına neden olduğu gibi (yaptırımların genişletilmesi gibi) İran'ın bu baskıları aşabilecek ittifak ilişkilerini ÇHC, RF ve Hindistan gibi ülkelerle kurmasını da sağlamıştır. Bu sayede İran, ittifaklık ilişkisi içerisinde olduğu ülkelerle birlikte Yadavaran, Azadegan ve Güney Pars gibi petrol ve doğalgaz sahalarının işletilmesini sağlamakta, geri-alım anlaşmalarındaki maddelerde belirtildiği gibi 25 yıl gibi uzun dönemler için enerjisini satma garantisi elde etmekte ve tüm bunlara ek olarak nükleer enerji elde etmeye çalışarak doğalgaz ve petrolünü daha "ekonomik" kullanma yollarını geliştirmek istemektedir.

SON NOTLAR

- (1) Şimdiye kadar var olmuş tarihsel sistemleri inceleyen, Dünya Sistemleri Kuramı, bu tarihsel sistemleri her biri farklı bir üretim modeline dayalı, mini sistemler, dünya imparatorlukları ve dünya ekonomisi olarak isimlendirmektedir (Wallerstein, 1991b; 147). Dünya Sistemleri Kuramı'na göre, Modern dünya sistemi kapitalist dünya ekonomisidir ve 16. Yüzyılda Avrupa'da ortaya çıkan kapitalizmin bütün dünyaya yayılmasıyla hayat bulmuştur (Wallerstein, 1991b,152).
- (2) Immanuel Wallerstein'a göre merkezdeki (core-like) üretim, tekeller tarafından kontrol edilmekteyken, çevredeki üretim süreci rekabetçidir. Takas söz konusu olduğunda ise rekabetçi ürünler tekelleşmiş ürünlerden zayıf konumda olduğu için, çevreden merkeze doğru artı değer akışı eşitsiz değişime neden olmaktadır (Wallerstein, 2004b; 28).
- (3) İran'ın dünya sistemine yaklaşımı "Ne Doğu Ne Batı Sadece İslam" söyleminden Kuzey ve Güney ülkeleriyle iyi ilişkiler geliştirilmesi savına dayanan "Hem Kuzey Hem Güney" şeklinde özetlenebilecek bir siyasi yaklaşıma evrilmiştir (Ramazani, 1992; 393).
- (4) İran anayasasınının 81. maddesine göre, ticaret, sanayi, tarım, hizmetler ve madencilik sektörlerinde şirketlerin ya da kurumların oluşturulmasında yabancılara imtiyaz verilmesi yasaklanmıştır. ("Islamic Republic of Iran Constitution", <<http://www.iranonline.com/iran/iran-info/government/constitution.html>> 21 Ekim 2011.)
- (5) "Kuzey-Güney" Soğuk Savaş sonrasında küreselleşmenin hızlanması ile derinleşen merkez-çevre ayrımını ifade etmek için kullanılmaktadır (Wallerstein, 2009c; 27). Burada Kuzey, gelişmiş merkezi; Güney ise geri kalmış çevreyi temsil etmektedir.

- (6) Üretim kotaları, OPEC'in petrol pazarını, üreticinin ve tüketicinin zarar görmeyeceği şekilde düzenleme mekanizmalarından birisidir. Buna göre, petrol talebinin artması ya da bazı üreticilerin beklenenden az petrol arz etmesi durumunda OPEC, petrol üretimini arttırarak, petrol fiyatlarındaki ani yükselişi ya da arz eksikliğini önleyebilmektedir. Benzer şekilde, pazarın tıkanmasını ya da petrol fiyatlarının düşmesini önlemek amacıyla, OPEC, petrol üretimini azaltabilmektedir (OPEC, <http://www.opec.org/opec_web/static_files_project/media/downloads/publications/FAQ.pdf> 21 Aralık 2011).
- (7) Rejim değişikliğinden bu yana, İran'ın Hürmüz Boğazı'nı kapatması tehdidi, kendi ekonomisi olumsuz etkilenerek olsa da, birçok defa uluslararası gündemi meşgul etmiştir. İran-İrak Savaşı yıllarında yaşanan Tanker Savaşı'nda İran'ın politikası Hürmüz Boğazı'nın İran tarafından jeopolitik bir araç olarak kullanılmasına verilebilecek bir örnektir (Gündoğan, 2010; 388).

KAYNAKÇA

- "ABD Petrolünün Saltanatını Koruma Peşinde" *Abna.ir* <<http://abna.ir/print.asp?lang=10&id=301275>> (Erişim Tarihi: 2 Eylül 2012)
- Abrahamian, E. (2011). *Modern İran Tarihi*. (2. Baskı). Dilek Şengil (Çev.). İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür.
- Amin, S.(2004). US Imperialism, Europe and Middle East. *Monthly Review*, 56, (6), 13-33
- Amirahmadi, H. (t.y.). Iran's Regional Oil Policy: The OPEC Factor. <<http://www.amirahmadi.org/english/IransRegionalOilPolicyTheOpecFactor.pdf>> (Erişim Tarihi: 20 Aralık 2011)
- Arrighi, G. (2007). Globalization and Uneven Development., Rossi, I. (Ed.), *Frontiers of Globalization Research: Theoretical and Methodological Approaches*. içinde (s.185-203). New York: Springer
- Ayhan, V. (2006). *İmparatorluk Yolu Petrol Savaşlarının Odağında*. Ankara: Nobel
- Azadi, A. K. & Yarmohammad, M. H.(2011). Analysis of Iran's Crude Oil Export Future Capacity. *Energy Policy* 39, 3316-3326
- "British Petroleum Statistical Review of World Energy June 2011", <http://www.bp.com/assets/bp_internet/globalbp/globalbp_uk_english/reports_and_publications/statistical_energy_review_2011/STAGING/local_assets/pdf/statistical_review_of_world_energy_full_report_2011.pdf> (Erişim Tarihi: 20 Aralık 2011)
- Brumberg, D., Elass, J., Jaffe, A. M. & Medlock III K. B. (2008). Iran, Energy and Geopolitics, *Houston:The James A. Baker III Institute For Public Policy*
- Central Intelligence Agency, (t.y.). The World Factbook: Country Comparison: Oil Consumption.<<https://www.cia.gov/library/publications/theworldfactbook/rankorder/2174rank.html?countryName=China&countryCode=ch®ionCode=eas&rank=3#ch>> (Erişim Tarihi: 2 Mayıs 2012)
- Central Intelligence Agency. (t.y.). The World Factbook: India". <<https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/geos/in.html>> (Erişim Tarihi: 3 Mayıs 2012)
- Central Bank of the Islamic Republic of Iran. (2010, 21 Kasım). *Annual Review 2009/10*. <http://www.cbi.ir/default_en.aspx> (Erişim Tarihi:9 Ekim 2011)
- Chase-Dunn, C. & Grimes, P. (1995). World-Systems Analysis. *Annual Review of Sociology*, 21, 387- 417
- Chase-Dunn, C. (1998). *Global Formation: Structures of the World- Economy*. Lanham MD: Rowman & Littlefield Publishers
- Chase – Dunn, C. & Anderson, E. N. (Ed.) (2005). *The Historical Evolutions of World Systems*. London:Palgrave
- Chase Dunn, C., Taylor, P., Arrighi, G., Cox, R., Overbeek, H. ve diğerleri. (1994). Hegemony and Social Change. *Mershon International Studies View*, 38, (2), 361-376
- Ekinci, A.C. (2009, 12 Ekim). İran'ın Nükleer Teknolojiyle Tanışma Süreci ve Nükleer Programının Tarihsel Arkapları. *Usak Gündem*. <<http://www.usakgundem.com/ders-notlari-kategori/11/ortado%C4%9Fu-ve-afrika.html>> (Erişim Tarihi: 1 Nisan 2012)

- Fareed, M.(t.y.). The Oil and Gas Industry. *United States Inttute of Peace The Iran Primer*. <<http://iranprimer.usip.org/resource/oil-and-gas-industry>> (Erişim Tarihi:3 Ocak 2012)
- Francis, D. (2012, 5 Mart). How Iran and Russia Could Cause an Oil Shock, *The Fiscal Times*. <<http://www.thefiscaltimes.com/Columns/2012/03/05/How-Iran-and-Russia-Could-Cause-an-Oil-Shock.aspx#page1>> (Erişim Tarihi:6 Mayıs 2012)
- Gas Exporting Countries Forum in the New Era (2009), Hassantash S. G.H. (Ed). *Iranian Association for Energy Economics*, 110, Tahran
- Government Accountability Office. (2011, 3 Ağustos). *Firms Reported in Open Sources as Having Commercial Activity in Iran's Oil, Gas, and Petrochemical Sectors* (GAO-11-855R), Washington DC
- Groenendaal, W. J.H. & Mazraati, M. (2006). "A Critical Review of Iran's Buyback Contracts". *Energy Policy*, 34, 3709-3718
- Gök, G. O. (2011), "Türk-Amerikan İlişkileri Ekseninde İran'ın Nükleer Faaliyetleri", Yılmaz, T. ve Şahin, M. (Ed), *Ortadoğu Siyasetinde İran*, içinde (s.239). Ankara: Barış Kitap Basım ve Yayın Dağıtım Ltd. Şti
- Gökay, B. & Rogers, P.(2006). *İran Irak ve Petrodolların Sonu*. Gamze Erbil (Çev.). İstanbul: Versus
- Gundoğan, Ü. (2010). *İran ve Ortadoğu:1979 İran İslam Devrimi'nin Ortadoğu Dengelerine Etkisi*. Ankara: Adres
- Harvey, D. (2008). *Yeni Emperyalizm*. (2. Basım). Hür Güldü (Çev.). İstanbul: Everest
- Howard, R. (2007). *Iran Oil the New Challenge to America*. London: I.B: Tauris
- Interational Atomic Energy Agency Board Governors. (2012, 24 Şubat). *Implementation of NPT Safeguards Agreement and Relevant Provisions of Security Council Resolutions in the Islamic Republic of Iran* (Gov/2012/9). <http://isis-online.org/uploads/isis-reports/documents/IAEA_Iran_Report_24February2012.pdf> (Erişim Tarihi: 22 Nisan 2012)
- International Energy Agency,(2011). *Key World Energy Statistics 2011*. <http://www.iea.org/textbase/nppdf/free/2011/key_world_energy_stats.pdf> (Erişim Tarihi:3 Ocak 2012)
- International Energy Agency (2010). World Energy Outlook 2010 Executive Summary. <<http://www.iea.org/Textbase/npsum/weo2010sum.pdf>> (Erişim Tarihi: 20 Ağustos 2012)
- "Iran's Newly Found Caspian Sea Gas Field in Has 8 Billion Barrels of Crude Oil" (2011, 13 Aralık). *Pavyand*, <<http://www.payvand.com/news/11/dec/1135.html>> (Erişim Tarihi:10 Ocak 2012)
- "Iran Plans USD 150 Billion Investment in its Upstream Sector", (2011,1 Haziran). <<http://www.offshoreenergytoday.com/iran-plans-usd-150-billion-investment-in-its-upstream-sector/>> (Erişim Tarihi:1 Şubat 2012)
- "İran: Doğalgaz İhraç Eden Ülkeler Örgütü kurulacak" (2008, 22 Ekim), <<http://www.milliyet.com.tr/Ekonomi/SonDakika.aspx?aType=SonDakika&ArticleID=1006601>> (Erişim Tarihi:11 Haziran 2011)
- Islamic Republic of Iran Constitution, *Iran Online*, <<http://www.iranonline.com/iran/iran-info/government/constitution>> (Erişim Tarihi: 21Ekim 2011)
- Jones, G. S. (2011, 6 Aralık). Iran's Efforts to Develop Nuclear Weapons Explicated, Centrifuge Uranium Enrichment Continues Unimpeded, the IAEA's November 8, 2011 Safeguards Update, *Non Proliferation Policy Education Center*, <<http://npolicy.org/article.php?aid=1124&rid=4>> (Erişim Tarihi: 22 Nisan 2012)
- Karagiannis, E. (2003). The US–Iranian Relationship After 11 September 2001 and the Transportation of Caspian Energy". *Central Asian Survey*, 22, (2-3), 151-162
- Karbassi, A.R., Abdul, M.A. & Abdollahzadeh, E. M. (2007). Sustainability of Energy Production and Use in Iran. *Energy Policy*, 35, 5171-5180
- Katzman, Kenneth. (2011, 4 Nisan). "Iran Sanctions", *Congressional Research Service Report for Congress*, RS20871
- Lenin, V. İ. (2009). *Emperyalizm: Kapitalizmin En Yüksek Aşaması*. Ferit Burak Aydar (Çev.). İstanbul: Agora
- Mafinezam, A. & Mehrabi, A. *Iran and its Place Among Nations*. London: Praeger
- Nafeez M. A. (2008, 10-12 Eylül). The Iran Threat Why War Won't Work. Nobel Peace Prize Laureates Conference' a sunulan bildiri, Stavanger
- National Iranian Oil Company (t.y.). Brief History of Iran Oil Nationalization,<<http://en.nioc.ir/Portal/Home/Default.aspx?CategoryID=f398bd54-e170-44e9-a841-710c6c92b3a0&TabNo=8>> (Erişim Tarihi: 20 Aralık 2011)
- Organization of Petroleum Exporting Countries, (2011). *Annual Statistical Bulletin 2010-2011*. Austria: Organization of Petroleum Exporting Countries
- Organization of Petroleum Exporting Countries (t.y.).Frequently Asked Questions, <http://www.opec.org/opec_web/static_files_project/media/downloads/publications/FAQ.pdf> (Erişim Tarihi:21 Aralık 2011)

- "Petrol Fiyatları Tavan Yapabilir" (2012, 5 Ocak) *İnternet Haber*, <<http://www.internethaber.com/petrol-fiyatlari-tavan-yapabilir-393960h.html>> (Erişim Tarihi: 6 Mayıs 2012)
- Pode, R. (2010). Addressing India's Energy Security and Options for Decreasing Energy Demand. *Renewable and Sustainable Energy Reviews*, 14, (9), 3014-3022
- Ramazani, R.K., (1992). Iran's Foreign Policy: Both North and South, *Middle East Journal*, 46, (3), 393-412
- Rivlin, P. (2006). "Iran's Energy Vulnerability", *Middle East Review of International Affairs*, 10, (4), 103-116
- Sahimi, M. (2003, 2 Ekim). Iran's Nuclear Program, Part I: Its history. *Pavyand Iran News*, <<http://www.payvand.com/news/03/oct/1015.html>> (Erişim Tarihi: 20 Nisan 2012)
- Sahimi, M. (2003, 3 Mart). Iran's Nuclear Program, Part II: Are Nuclear Reactors Necessary?. *Pavyand Iran News*, <<http://www.payvand.com/news/03/oct/1022.html>> (Erişim Tarihi: 22 Nisan 2012)
- Saxton, J. (2006). Iran's Oil and Gas Wealth, *Joint Economic Committee Chairman Research Report* 109-31
- Vann, D. S (2007, 20 Mart), Iran's Presence in Latin America: Trade, Energy, and Terror. *American Jewish Committee*, <<http://www.hacer.org/pdf/IRAN.pdf>> (Erişim Tarihi: 10 Mayıs 2012)
- Wallerstein I. (2010). North East Asia in the Multipolar World-System, *Asian Perspective*, 34, (4), 191-205
- Wallerstein, I. (2009a). *Bildiğimiz Dünyanın Sonu: Yirmi Birinci Yüzyıl İçin Sosyal Bilim*. (3. Baskı).Tuncay Birkan (Çev.). İstanbul: Metis
- Wallerstein, I. (2009b). *Tarihsel Kapitalizm*. (5. Baskı). Necmiye Alpay (Çev.). İstanbul: Metis
- Wallerstein, I. (2009c). *Liberalizmden Sonra*. (3. Baskı). Erol Öz (Çev.). 3. Baskı, İstanbul: Metis
- Wallerstein I. (2007, 8 Temmuz). Advent of Multipolarity, *Harvard International Review*, <<http://hir.harvard.edu/a-tilted-balance/precipitate-decline?page=0,4>> (23 Mayıs 2011)
- Wallerstein, I. (2004a). *Amerikan Gücünün Gerileyişi Kaotik Bir Dünyada ABD*. Tuncay Birkan (Çev.). İstanbul: Metis
- Wallerstein, I. (2004b) *The World Systems Analysis: An introduction*, London: Duke University
- Wallerstein, I. (2003, Temmuz- Ağustos), Struggle for Hegemony, *Monthly Review*
- Wallerstein, I. (1991a). *Geopolitics and Geoculture: Essays on Changing World System*. Cambridge: Cambridge University
- Wallerstein, I (1991b). *The Politics of the World Economy*, Cambridge: Cambridge University
- Weitz, R. (2011, 19 Kasım). Why China and Russia Help Iran. *The Diplomat*, <<http://the-diplomat.com/2011/11/19/why-china-and-russia-help-iran/>> (Erişim Tarihi: 30 Nisan 2012)
- World Energy Council, (2004, Ekim). *2004 Survey of Energy Resources World Energy Council*, Elsevier: Science & Technology Books
- Vakil, S. (2006). "Iran: Balancing East Against West". *The Washington Quarterly*, 29 (4), 51-65. United States Energy Information Administration. *Country Analysis Briefs: India*. <<http://205.254.135.7/countries/cab.cfm?fips=IN>> (Erişim tarihi: 3 Mayıs 2012)
- United States Energy Information Administration. (2011, 21 Kasım). *Country Analysis Briefs: Iran* <<http://www.eia.gov/countries/cab.cfm?fips=IR>> (Erişim tarihi: 1 Aralık 2011)
- United States Energy Information Administration. (2011, 30 Kasım). *World Oil Transit Chokepoints*, <<http://205.254.135.7/countries/regions-topics.cfm?fips=WOTC>> (Erişim Tarihi: 20 Şubat 2012)